

İKİNCİ TAVSİYE

TÜRKİYE

AVRUPA BİRLİĞİ ÜYELİĞİ YOLUNDA

No. 37, Temmuz 2004

ULUSLARARASI SORUNLAR DANIŞMA KURULU ÜYELERİ

Başkan F. Korthals Altes
İkinci Başkan Prof. F.H.J.J. Andriessen

Üyeler
A.L. ter Beek
Prof. Dr. G. van Benthem van den Bergh
A.C. van Es
Prof. Dr. W.J.M. van Genugten
Dr. B. Knapen
H. Kruijssen
Prof. Dr. A. de Ruijter
E.M.A. Schmitz
H.M. Verrijn Stuart

Sekreter P.J.A.M. Peters

Postbus 20061
2500 EB Lahey

Telefon 070 - 348 5108/6060
Fax 070 - 348 6256
E-mail AIV@minbuza.nl
Internet www.AIV-advies.nl
Türkiye çalışma grubu üyeleri

TÜRKİYE ÇALIŞMA GRUBU ÜYELERİ

Başkan Dr. B. Knapen

Üyeler Prof. Dr. P.R. Baehr
Prof. Dr. G. van Benthem van den Bergh
T. ETTY
Em. Kor. Gen. G.J. Folmer
F.D. van Loon
P. Scheffer

Sekreter M.M.J. Louwerens

İÇİNDEKİLER

Önsöz

I	AIV 1999 yılındaki tavsiye raporunda neler demişti?	6
II	1999 – 2004: fark çok mu büyük?	8
II.1	Uluslararası çerçeve	8
II.2	Türkiye'nin üyeliği yolunda mıyız?	9
II.3	Avrupa Birliği yolunda Türkiye'deki reformlar	11
III	İnsan hakları ve demokratikleşme	12
III.1	İleri bir atılım: ama yeterli mi?	12
III.1.1.	AIV 1999 yılında ne demişti?	12
III.1.2	Peki şimdi 2004 yılında durum nasıl?	12
III.2	İnsan hakları	13
III.2.1	Düşünce özgürlüğü	13
III.2.2	Örgütlenme özgürlüğü	14
III.2.3	İşçi ve sendika haklar	14
III.2.4	Yasaların ve düzenin korunmasıyla ilgili kurumların işlerliği ile kayıplar, yargısız infazlar, zalimce ve insanlık dışı muamele ve işkence konularında duyulan kaygılar	14
III.2.5	Yargı	15
III.2.6	Kültürel hakların korunması	15
III.2.7	Kadın hakları	16
III.3	Ordunun rolü	17
III.4	Sonuçlar	17
IV	Ekonomik perspektif	19
IV.1	AIV 1999'da ne demişti?	19
IV.2	Yine de ekonomiye ilgi göstermek gerekiyor mu?	19
IV.3	1999'a göre daha mı iyi?	19
IV.3.1	Göç akımları mı?	20
IV.4	Daha yapılacak iş çok	21
V	Sonuçlar	22

ÖNSÖZ

AIV 1999 yılında Türkiye ile Avrupa Birliği arasındaki ilişkiler üzerine bir tavsiye metni yayımlamıştı.¹ Bugün, beş yıl sonra konu hâlâ güncelliğini koruyor. Aradan geçen yıllar boyunca Türkiye’de ve Türkiye ile Avrupa Birliği arasındaki ilişkilerde ciddi değişiklikler meydana geldi. Türkiye’de önemli reformlar yapıldı ve yapılmaya devam ediyor. Bu olgu, Avrupa Birliği’nin, Avrupa Birliği Aralık 2004 Zirvesi’nde Hollanda dönem başkanlığı altında Türkiye ile üyelik görüşmelerini başlatıp başlatmayacağı konusunda karar vermesini istemesini belirleyen etkenlerden biri oldu. Dolayısıyla Türkiye ile Avrupa Birliği arasındaki ilişkilere gösterilen siyasal ilgideki artış hiç de şaşırtıcı değildir. Aralık 2004’te Avrupa Zirvesi’nin alacağı kararın tam olarak neyi içereceği ve kapsamı konusunda var olan belirsizliğin, bu tartışmalarda konuyu karmaşıklaştıran bir etken olduğu sık sık görülmüştür. AIV bu bağlamda güncelleştirilmiş bir tavsiyeye ihtiyaç duyulduğu kanaatindedir.

AIV bu tavsiyenin hazırlanmasını, dr. B. Knapen (Avrupa Entegrasyon Komisyonu başkanı), Prof. Dr. P.R. Baehr (İnsan Hakları Komisyonu), Prof. Dr. G. van Benthem van den Bergh (Barış ve Güvenlik Komisyonu), T. ETTY (İnsan Hakları Komisyonu), Em. Kor. Gen. G.J. Folmer (Barış ve Güvenlik Komisyonu), F.D. van Loon (Kalkınma İçin İşbirliği) ve P. Scheffer’den (Avrupa Entegrasyon Komisyonu) oluşan bir çalışma grubundan talep etti. Sekreterliği M.M.J. Louwerens (Avrupa Entegrasyon Komisyonu sekreteri) yürüttü ve kendisine stajyer L. Janssen destek oldu. AIV 9 Temmuz 2004 tarihindeki toplantısında tavsiyeyi karara bağladı.

Bu tavsiye raporunun hazırlanmasında Türkiye çalışma grubu üyeleri 1999 yılından bu yana Türkiye’de meydana gelen gelişmeler konusunda Leiden Üniversitesi’nde Türkoloji ve çağdaş Türkiye tarihi profesörü Dr. E.J. Zürcher’in bilgilerine başvurdular. AIV kendisine katkıları için müteşekkirdir.

Tavsiye metni şunları içeriyor: Birinci bölümde 1999 yılında yayımlanmış olan tavsiye raporunun ana hatları ve sonuçları özetlenmektedir. İkinci bölümde 1999 ile 2004 yılları arasında gerçekleşen en önemli değişimler yansıtılmakta, üçüncü bölümde insan hakları konusundaki gelişmeler ve demokratikleşme ele alınmakta, dördüncü bölümde ise ekonomik perspektifler özetlenmektedir. Sonuç ve tavsiyeleri içeren beşinci bölümde AIV tarafından formüle edilmiş tavsiyeler italik harflerle dizilmiştir. Rapor “Avrupa Birliği’nin 1959 – 2004 arasında Türkiye’ye ilişkin tutumu” başlıklı bir ek içermektedir.

1 “Daha sakin sulara doğru – Türkiye ve Avrupa Birliği arasındaki ilişkiler hakkında bir tavsiye”, AIV-tavsiye no. 9, Temmuz 1999. Bu tavsiyenin oluşturulmasında Hollanda ve Türkiye’deki siyasetçi ve uzmanların görüşlerine başvurulmuştur.

I AIV 1999 YILINDAKİ TAVSİYE RAPORUNDA NELER DEMİŞTİ?

AIV'nin 1999 yılındaki tavsiye raporu aşağıda kısaca özetlenecek bazı ilkesel mülâhazalar ve sonuçlar içermekteydi.

AIV o dönemde Türkiye'nin kültürel ve tarihsel geçmişi itibarıyla Avrupa Birliği'ne dâhil olup olamayacağı konusunu etraflı bir biçimde ele almıştı. Rapor, Avrupa'nın sınırlarının coğrafi, siyasal ve kültürel bakımdan tam bir kesinlikle çizilemeyeceğini, ayrıca sınırları çizmenin Türkiye ile Avrupa Birliği arasındaki ilişkilerin gelecekte nasıl geliştirilebileceği konusunda bir açıklık getiremeyeceğini ileri sürmüştü. AIV, resmi belgelerde Türkiye ve Avrupa Birliği ilişkileri ele alınırken kullanılan terimlerle, Türk tarihi, Osmanlı uygarlığı ve İslâm'a sık sık atıfların yapıldığı siyasal tartışmalarda ifade edilen ton arasında belli bir kopukluk olduğunu saptamıştı. Resmi belgeler genellikle ileriye dönük olumlu bir yaklaşımı temel alırken, tartışmalarda Türkiye ile Avrupa Birliği'nin birbirleriyle uyum içinde olma imkânı konusunda kuşku ifade edildiğine tanık olunuyordu.

Bu tartışmalarda sıkça duyulan görüşlerden biri, dinin uygarlıkların başlıca karakteristiklerinden biri olduğu ve farklı uygarlıklara, farklı dinsel temellere sahip devletlerin birbirleriyle anlaşmazlığa düşme olasılığının aynı uygarlığa ve dine sahip ülkelere kıyasla daha yüksek olduğuydu.² Bu değerlendirme tarzına göre farklı uygarlık ve dinler işbirliğini imkânsızlaştırmakta ya da ciddi bir biçimde zorlaştırmaktadır. Bu bakış açısıyla, Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne üyeliği, ekonomik gelişme düzeyi, ülke içindeki siyasal durum, insan hakları veya azınlık haklarına saygı gösterilmemesi vb. gerekçelerle değil, Türkiye "farklı" olduğu için reddediliyordu. Bu bakış açısına göre Türkiye'nin niteliği sadece Osmanlı Devleti'nin varisi bir İslâm ülkesi olmasıydı.

Türk tarafı ise bu görüşe karşı sürekli Atatürk devriminin bir Türk aydınlanması olarak değerlendirilmesi gerektiği tezini ileri sürüyordu. Sivil ve demokratik değerlerin Türkiye'de kendine zemin bulması amacıyla geçmişten köklü bir şekilde kopulması ve lâik bir devlet oluşturulması tercih edilmişti. Ayrıca Türklerin gözünde Türkiye zaten yüzyıllardır bir Avrupa ülkesiydi ve bu açıdan kanıtlanması gereken hiçbir şey de zaten yoktu.³

AIV, raporunda "kültürel-tarihsel determinizm" diye adlandırdığı, Avrupa ile Türkiye arasındaki kopukluğun uygarlık tarihi ve kültürün bir sonucu olarak hiçbir zaman giderilemeyeceği düşüncesinden hareket eden yaklaşıma mesafe almıştı. Uygarlıklar ve kültürler başka uygarlıkların etki ve unsurlarını özümseyerek gelişirler. Tarih ve kültürden Türkiye'nin üyeliğine karşı olmak için gerekçeler ödünç alınabileceği gibi, Türkiye'nin üyeliğine taraftar olmak için de gerekçeler bulunabilir. Örneğin Türkiye'nin "farklı" olduğu argümanı temelinde, aksine, Türkiye'nin karşı karşıya olduğu sorunları çözmesine katkıda bulunmak için hızla Birlik'e katılmasının zaruri olduğu gibi bir sonuca ulaşmak da pekâlâ mümkündür.

2 Bu tür görüşler için genel bir çerçeve Amerikalı siyasetbilimci S.P. Huntington'un eserlerinde sunulmaktadır.

3 Bu bakımdan on dokuzuncu yüzyılda çok kullanılan "Türkiye, Avrupa'nın hasta adamı" deyimini son derece anlamlıdır.

AIV yadsınamayacak siyasal ve kültürel farklılıkların var olduğunu fakat bunların aşılabileceğini saptadı. Avrupa Birliği'nin kendisi, aralarındaki farklılıkların Birliğin oluşumu için engel teşkil etmediği üye devletlerin katılımıyla meydana gelmiştir. Avrupa Birliği'nin, halkının çok büyük çoğunluğu Müslüman olan bir ülkenin Birlik üyesi olup olamayacağı sorusuyla karşılaşılıyor olması olgusu belki niteliksel olarak yeni bir gelişmedir, ancak bu Birlik'in eski genişlemelerinden ilkesel olarak farklılık göstermemektedir. Avrupa Birliği üyesi ülkelerde hâlihazırda sayıları 17 ile 21 milyon arasında Müslüman yaşamaktadır; Türkiye'nin katılımı, ancak, İslâm'ın ve İslâm kültürünün Avrupa'da bir yer edinmesi gerektiği eğilimini güçlendirir.⁴ AIV ölçeğin bu kez farklı olduğunu da vurguluyordu: Türkiye sadece Müslüman bir ülke değil aynı zamanda büyük bir ülkeydi, bazı tahminlere göre nüfusu 2025 yılında 89 milyona ulaşacaktı.⁵

AIV, Türkiye'nin Avrupa Birliği'nin muhtemel bir üyesi olarak görülmesini ilkesel olarak reddedecek geçerli nedenler olmadığı kanaatindeydi. Kültürel-tarihsel sınırlar çekmenin olanaksızlığı bir yana, Avrupa Birliği zaten Türkiye ile kurduğu ilişkilerde bu ülkenin Avrupa sınırları dışına düştüğünü hiçbir zaman ileri sürmemişti. Ve nihayet AIV, Avrupa Birliği'nin, o güne kadar yarattığı beklentiler sonucu Türk hükümetinin üyeliği realist bir hedef olarak görmek noktasından hareket etmesini sağladığına işaret etmişti.

AIV, Türkiye'nin Kopenhag siyasal kriterlerini karşılayabilmek için önünde uzun bir yol olduğunu saptamaktaydı. Bu öncelikle Türkiye'de çoğulcu, demokratik bir sistem olmamasından ve Kürtlere yapılan muameleden kaynaklanmaktaydı. ⁶ Bu önkoşulları karşılamak Türkiye'deki siyasal kültürü derinlemesine etkileyecekti. AIV, bu nedenle, iki taraf arasındaki ilişkileri zaten zedelemiş olan hayal kırıklıkları ve yanlış anlamaların tekrar yaşanmaması için, konunun uzun soluklu bir çaba gerektirdiğinin kabul edilmesini tavsiye ediyordu.

4 Aynı zamanda Hükümet Politikası için Bilimsel Danışma Kurulu , “De Europese Unie, Turkije en de Islam” (‘Avrupa Birliği, Türkiye ve İslâm’), rapor no. 69, Haziran 2004, adli raporunda Türkiye'nin İslâmi karakterinin Türkiye'nin nihai olarak Avrupa Birliği'ne katılımı için bir engel olmadığı sonucuna varmaktadır.

5 “Turkije op termijn meeste inwoners EU”, (“Türkiye: Giderek En Kalabalık AB Ülkesi”), Demos, Bulletin over Bevolking en Samenleving, 2004 Mart, Nederlands Interdisciplinair Demografisch Instituut. Bu makalede aynı zamanda Türkiye'nin yaklaşık 70 milyonluk nüfusuyla şimdiden yeni üye devletlerin tümünün toplam nüfusu kadar büyük bir ülke olduğu saptanmaktadır.

6 Bunlar demokrasi, insan hakları, azınlıklara muamele, yargı ve serbest piyasa ekonomisi (işlerliği olan bir piyasa ekonomisi ve Türk iş dünyasının rekabet gücü) ile müktesebatın üstlenilip uygulanması alanındaki kriterlerdir.

II 1999 – 2004: FARK ÇOK MU BÜYÜK?

1999-2004 arasında Türkiye'nin içinde bulunduğu uluslararası ilişkiler bağlamında ve özellikle de Türkiye içinde ve Türkiye ile Avrupa Birliği ilişkilerinde önemli değişiklikler oldu. Aşağıda önce uluslararası bağlamdaki değişimler ana hatlarıyla özetlenecektir.

II.1 Uluslararası çerçeve

1999 yılında Yunanistan ve Türkiye arasındaki ilişkiler – tüm geçen yüzyıl boyunca olduğu gibi – yine kötüydü ve AIV Avrupa Birliği'ne bundan böyle Türkiye ile olan ilişkilerinde Yunanistan'ın vetoları, istek ve talepleri doğrultusunda hareket etmemeyi tavsiye etmişti. Bugün 2004 yılında Türk-Yunan ilişkilerinde önemli bir düzelme görülmektedir. Söz konusu iyileşmenin analizi bu raporun sınırlarını aşmaktadır fakat bu gelişmenin devam edeceği yönünde ciddi belirtiler mevcuttur. 1999 Ağustosunda Türkiye'nin batısında ve Yunanistan'ın doğusunda meydana gelen ve Türkiye'de binlerce insanın hayatını kaybettiği deprem bir dönüm noktası oldu. Bozuk ilişkilerin düzeltilmesi için kamuoyu desteğinin olduğu görüldü ve yöneticiler karşılıklı yardımlaşmayı başlatmak için bu fırsatı değerlendirdiler. Yunanistan artık Avrupa Birliği'nin Türkiye ile ilişkileri söz konusu olduğunda karar sürecini yarı-otomatik bir tarzda bloke etmemektedir, bu da ilişkilerde iyileşmeyi ve etkinliği arttırmaktadır. Karşılıklı güvensizlik tümüyle ortadan kalkmamış olsa da 1999 yılı ile kıyaslandığında dikkate değer bir düzelme vardır ve ilişkiler olumlu yönde ilerlemektedir.

1999 yılında bir diğer sorun ise Kıbrıs'tı. AIV'nin Avrupa Birliği'nin çatışmaları ithal etmemesi gerektiği şeklinde formüle ettiği çıkış noktası temelinde yapmış olduğu tavsiye, o dönemin koşullarında Kıbrıs'ın üyeliğinin olanaklı kılınmaması yönündeydi. Ancak Avrupa Konseyi, özellikle Doğu Avrupa ülkelerinin katılımına karşı Yunan vetosundan korkarak farklı bir karar aldı ve Mart 1998'den itibaren, Ada'daki anlaşmazlığın çözülmüş olması önkoşulu konulmaksızın Kıbrıs ile de katılım görüşmeleri başladı. 2004'te Birleşmiş Milletler (BM) Genel Sekreteri Kofi Annan başkanlığında yürütülen yoğun müzakerelere rağmen Kıbrıs sorununun, adanın AB'ye katılmasından önce iyi bir sonuca ulaştırılmasının mümkün olmadığına işaret etmek gerekir. 24 Nisan 2004 tarihinde Annan planı konusunda yapılan referandumda Kıbrıs Türkleri planı %75'lik bir çoğunlukla kabul ederken Kıbrıslı Rumlar kitlesel olarak karşı oy kullandılar.⁷ Böylelikle Kıbrıs 1 Mayıs 2004 tarihinde, AB müktesebatı Ada'nın kuzey kesimi için geçerli olmaksızın Avrupa Birliği üyesi oldu. Bu bağlamda Avrupa Birliği'nin tek bir ülke, yani Türkiye dışında hiç kimsenin tanımadığı adanın Kuzey kesimindeki rejim için yardım fonu oluşturmuş olması dikkate değer bir noktadır.⁸ Türk hükümeti, üyelik görüşmelerine başlama olasılığının gündemde olduğu ortamda, anlaşmazlığın sona erdirilmesi için çalıştı.

7 Annan planının resmi adı "The Comprehensive Settlement of the Cyprus Problem" dır, bkz. www.cyprus-un-plan.org.

8 Bu fonlar 2002 yılında ayrılmıştı ancak harcanmalarına referandumdan sonra başlanmaktadır.

Kıbrıs sorunu kısa bir süre içinde çözülecekmiş gibi görünmüyor. Özellikle her iki halkın da duyduğu güvensizlik hissi yakın dönemde bir çözüme varmayı güçleştiriyor. Tek mümkün çözümün güven artırıcı önlemler almak olduğu ortaya çıkıyor. Türk hükümeti sorunun çözümü için yeterli gayreti göstermemiş olmakla suçlanamaz ve dolayısıyla, AIV'ye göre Kıbrıs sorunu müzakerelerin başlatılması konusunda olumlu bir kararın önünde engel teşkil edemez. Ancak Türkiye'nin nihai katılımından önce tatminkâr bir çözüm bulunmuş olmalıdır, çünkü en hafif kelimelerle ifade edilecek olunursa bir üye ülkenin bir başka üye ülkenin topraklarına kendisinin açık izni olmaksızın 35.000 kişilik bir güç yerleştirmiş olması biraz tuhaf kaçacaktır.

1999 yılında, kısmen Avrupa Birliği ile zor yürüyen ilişkilerden ötürü bir karşı ağırlık oluşturmak amacıyla bölgedeki ülkelerle ilişkilerini iyileştirmeye çalışan Türkiye'nin 2004 yılında da komşularına ilgisinin hâlâ devam ettiği söylenebilir, ancak bu çaba pek az somut sonuç vermiştir. Bunun bir nedeni, Amerika Birleşik Devletleri'nin bölgedeki nüfuz alanını bir başka ülke, örneğin Türkiye, için yer kalmayacak derecede arttırmış olmasıdır.⁹ Bu, gelecekte Türkiye'nin Avrupa Birliği üyesi olması hâlinde bölgedeki ağırlığının, özellikle de ekonomik ve mali alanda, artmayacağı anlamına gelmemektedir.

Ankara'nın 2003'te Amerikan askerlerinin Türkiye toprakları üzerinden Irak'a geçmesini reddi ile ortaya çıkan dikkat çekici bir olgu, Türkiye'nin geleneksel Amerikan yanlısı tutumunun Irak'taki savaş nedeniyle yara almış olmasıdır. Türk hükümetinin ABD'nin talebini reddedişi, diğer faktörlerin yanı sıra, halk kitleleri içinde ve 2002 Kasımında büyük bir seçim zaferi kazanmış olan Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) saflarında bu savaşa karşı güçlü bir muhalefetin varlığıyla açıklanabilir. Aynı zamanda sadece bu savaşta değil genel olarak örneğin "terörizme karşı savaş"ta da ABD'nin kaba bir tavır sergilediğinin düşünülmesi Amerikan yanlısı tutumun zayıflamasına yol açtı.

Türkiye'nin bugün komşularına ve Amerika Birleşik Devletleri'ne görece olarak daha az yönelmesi, dikkatini Avrupa'ya ve hedefe, yani Avrupa Birliği üyeliğine daha fazla yoğunlaştırmasıyla sonuçlandı. Dolayısıyla bu tavsiye raporunun temel sorusunun taşıdığı önem artmaktadır: Avrupa Birliği Zirvesi Aralık 2004'te müzakereleri başlatmaya karar vermeli midir?

II.2 Türkiye'nin üyeliği yolunda mıyız?

AIV, öncelikle 1999 yılında yapmış olduğu ilk tavsiyenin tüm hareket noktalarını bugün de geçerli kabul ettiği kanaatinde olduğunun altını çizer. AIV, sadece kültürel-tarihsel sınırlar çizmenin mümkün olmaması nedeniyle değil, aynı zamanda Avrupa Birliği'nin kendisi hiçbir zaman sınırlarını belirlememiş olduğu için, Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne olası üyeliğini ilkesel olarak reddedecek tayin edici önemde bir neden bulunmadığı noktasından hareket etmişti. Ayrıca Avrupa Birliği geçen zaman süresince öyle beklentiler yaratmıştı ki Türk hükümetinin üyeliğin gerçekçi bir hedef olduğunu düşünmesi normaldi.¹⁰

9 1999 yılında Türk dış politikasının ana unsuru Ortadoğu ülkeleri, özellikle İsrail, Kafkaslardaki ülkeler, Rus Federasyonu, Orta Asya ve Balkan devletleri vb. ile ilişkileri geliştirmektir.

10 Bu tavsiyenin ekinde 'Brüksel' ile 'Ankara' arasında 1963 yılından bu yana ard arda verilen karşılıklı sözler yer almaktadır.

1999 yılından beri Avrupa Birliği ile Türkiye arasındaki ilişkilerde ve Türkiye’de önemli gelişmeler olmuştur. Buların en önemlileri şunlardır:

1. Aralık 1999 Avrupa Birliği Helsinki Zirvesi “Türkiye, diğer aday devletlere uygulananlar ile aynı kriterler temelinde Birliğe katılmaya yönelmiş bir aday devlettir” sonucuna varmıştır. Bu temelde 2001 yılında, diğer aday devletlerle oluşturulduğu gibi Türkiye ile de bir Katılım Ortaklığı Belgesi oluşturulmuştur. Bu belgelerde Kopenhag kriterleri ilgili ülkenin durumuna göre düzenlenir ve bir öncelikler sıralamasıyla ayrıntılandırılır. Avrupa Komisyonu’nun bu Ortaklık Belgesinde formüle ettiği siyasal öncelikler, Avrupa Komisyonu’nun yıllık ilerleme raporlarında Türkiye’deki ilerlemeyi değerlendirirken kendisine temel aldığı kriterleri oluşturur.¹¹
2. Gerek Ecevit ve gerekse Erdoğan hükümetleri net bir biçimde ve sık sık Kopenhag kriterlerini karşılama konusundaki kararlılıklarını dile getirmiştir. Bu, hem daha önce sözü edilen Katılım Ortaklığı Belgesi’nin oluşturulmasında Türk hükümetinin gösterdiği yapıcı tutumda, hem de gerçekleştirilmekte olan reformlarda görülebilir. Reformlarda önemli bir adım, 2001 yılında, Demokratik Sol Parti (DSP) lideri Ecevit’in Başbakanlığı döneminde yapılan Anayasa değişiklikleriydi. Ak Parti’nin 2002 yılında seçimleri kazanmasından sonra bu reformcu çizgi Erdoğan tarafından devralındı. Reformlar bu tarihten sonra ivme kazandı. Bugüne kadar iki Anayasa değişikliği (Ekim 2001’de ve Mayıs 2004’te) yapıldı, aynı zamanda Türk parlamentosu yedi reform paketini onayladı.
3. Aralık 2002’deki Avrupa Birliği Kopenhag Zirvesi’nde, “Aralık 2004 tarihli Zirve’de, Komisyonun hazırlayacağı rapor temelinde, Türkiye’nin Kopenhag siyasi kriterlerini karşıladığı kabul edilirse AB’nin müzakereleri geciktirmeksizin başlatacağı” kararlaştırılmıştır.¹²

2004 Aralığında alınacak karar hakkında bir karışıklık hüküm sürmektedir: ekseriyetle Avrupa Konseyi’nin Türkiye’nin Avrupa Birliğine üye olup olamayacağına karar vereceği sanılmaktadır. Oysa durum böyle değildir, Avrupa Birliği bu ilkesel soruya zaten, “Türkiye, diğer aday devletlere uygulananlar ile aynı kriterler temelinde Birliğe katılmaya yönelmiş bir aday devlettir” sonucuna vararak da olumlu cevap vermiştir.¹³

Verilmesi gereken karar Avrupa Birliğine katılım müzakerelerinin başlayıp başlamayacağı kararıdır. Ancak bu da kimi belirsizliklere yol açabilir: olumlu bir karar için Türkiye’nin karşılması gereken kriterler nelerdir ve bu kriterler diğer aday devletlerle müzakerelerin başlaması kararlarıyla nasıl bir ilişki içindedir? Yukarıda belirtilmiş olan, Türkiye’nin de tüm diğer aday ülkeler için geçerli olan kriterlere bakılarak değerlendirilmesi gerektiği çıkış noktasının yanı sıra, Avrupa Birliği 2002 yılı Kopenhag Zirvesi, diğer aday ülkeler için olduğu gibi Türkiye için de kararın sadece Kopenhag siyasal kriterleri temelinde alınabileceği, dolayısıyla ekonomik kriterler ve müktesebatın üstlenilmesi(kapasitesi)nin karara temel oluşturmayacağı sonucuna varmıştır. Son kriterleri, Türkiye’nin AB’ye katılımı sırasında karşıılıyor olması gerekmektedir.

11 İlerleme raporlarında diğer iki Kopenhag kriteri, ekonomik kriter ve müktesebatın üstlenilip uygulanması da değerlendirilmektedir. Konsey, 2003 Mayısında, Türkiye’de 2001 ve 2002’de yapılan reformların ışığında gözden geçirilmiş bir Ortaklık Belgesi’ni kabul etmiştir. Bu Belgede henüz yapılmamış fakat Kopenhag kriterlerinin üç alt bölümü açısından gerekli olan reformlara değinilmektedir.

12 Avrupa Komisyonu, Avrupa Birliği Zirvesi’nin kararını dayandıracığı ilerleme raporunu, 6 Ekim 2004 tarihinde açıklayacağını belirtti.

13 Burada Avrupa Birliği Zirvesi’nin Aralık 1999 kararını ittifakla almış olduğunu ve böylece ulusal parlamentoların, zımnen de olsa bunu onaylamış olduğunu eklemekte yarar var.

“Kopenhag siyasal kriterlerine uymak” tam olarak neyi içermektedir? Yeni on aday devlet 1 Mayıs 2004 tarihinde Birliğe katıldığı sırada, bu, fiili katılım sırasında kriterleri karşılıyor olacak şekilde, yasal değişikliklerin hazırlanmakta olması biçiminde yorumlanmaktaydı. AIV’nin sorduğu temel soru Türkiye için de aynı yorumu mu yapmak gerektiği, yoksa Türkiye ile katılım müzakerelerine başlama yönünde nihai karar verilirken ek bir formülasyona mı ihtiyaç olduğu sorusudur. İkinci soru ise, müzakerelerin son genişleme sırasında izlenen yöntemle yapılıp yapılmayacağıdır. Bu soruları cevaplandırabilmek için konu ile ilgili faktörlerin değerlendirilmesi gerekmektedir. Fakat insan hakları ve demokratikleşmenin ne durumda olduğu, ekonomide işlerin nasıl gittiği konularına girmeden önce, hızlı bir tempo ile yürütülen reformların arka planını nelerin oluşturduğu ele alınacaktır. Aynı zamanda reformlara verilen destek ve reformların sürdürülebilirliği üzerine dikkatli bir değerlendirme yapılacaktır.

II.3 Avrupa Birliği yolunda Türkiye’deki reformlar

Buraya kadar söylenenlerden Türk hükümetinin 1999’dan sonra, Avrupa Birliği üyeliği kriterlerini karşılayabilmek için temelden ve hızlı bir reform çabasına girişmiş olduğu ortaya çıkmaktadır. Bizzat Başbakan Erdoğan’ın İslâmi köklere sahip AKP’si reform sürecini hızlandırdı. Genellikle esaslı bir ilerleme katedildiği söylenmektedir. Değişiklikler gerçekten temelden değişiklikler midir? AKP iktidara gelmeden önce Kemalist devlet geleneği içinde yetişmiş ve bu gelenekle kopmaz bağları olan statüko, Avrupa Birliği’nin talep ettiği düzenlemelerden rahatsızlık duymaktaydı. Bunları, özellikle de geleneksel devlet sistemine müdahaleyi gerektiren düzenlemeleri, taviz olarak görmekteydi. Çoğunlukla talep edilen düzenlemeler de bu nitelikteydi. AKP’nin iktidara gelmesiyle bu anlamda bir şeyler temelden değişti; AKP’nin kısa dönemdeki gündemi ve AKP’nin Türk toplumuna bakışı, talep edilen düzenlemelerle paralel yürümektedir. Örneğin AKP geleneksel Türk devletini bir tehdit olarak görmekte ve bu yapıya dokunan reformları sevinçle karşılamaktadır. İç ve dış gündemlerin paralel yürümesi hem reformların hızla gerçekleştirilmesini hem de AKP hükümetinin bu çizgide ileride de ısrar etmesinin koşullarını sağladı. Hükümet, Avrupa Birliği’ni izlediği reform yanlısı çizgi için bir destek ve teminat olarak görmektedir.

Reformlar için kamuoyunun desteği ne derece güçlüdür? Bir başka hükümet iş başına geldiğinde reformlardan geriye dönülebilir mi? Kamuoyu desteği dikkate alındığında geçmiş on yılda devletin müsaade ettiğiyle halkın istekleri arasındaki mesafenin çok büyümüş olduğunu saptamak önem taşımaktadır. Cin artık şişeden çıkmıştır ve beklentiler tekrar şişeye sokulamayacağı yönündedir: reformlar, bir arayış kapatma çabası olup geniş bir kesimin reformlara duyduğu isteğe cevap vermektedir. Reformlara verilen büyük destek, hangi eğilimden olursa olsun bir hükümetin, siyaseten cezalandırılmaksızın reformları geri döndüremeyeceği beklentisini haklı çıkarmaktadır. Ayrıca bugün siyaset arenasında AKP’ye karşı ciddi bir rakip bulunmamaktadır, her ne kadar Türkiye’deki değişken siyasal ortam bu tür tahminlerde bulunmakta bir ölçüde ihtiyatlı olmayı gerektiriyorsa da AKP geniş iktidar temeli ve büyük destek bulan siyasal çizgisiyle istikrarlı bir görünüm arz etmektedir.

Bu koşullarda ordunun da saatin ibresini geriye alabilmesinin ve hatta almak istemesinin hemen hemen imkânsız olduğu tahmin edilmektedir. Ordu üst kademesi 2004 Aralık ayında olumlu bir karara engel olmamak için Avrupa Birliği yolunda reformlara ayak uydurmaktadır. Ordunun izlediği çizgi, kendi rolünün aşamalı ve tedrici bir şekilde azaltılmasını kabul etmek ve etmeye devam etmek, Avrupa Birliği’nden ise ülkenin lâik niteliğinin muhafazası için destek beklemek şeklinde özetlenebilir.

III İNSAN HAKLARI VE DEMOKRATİKLEŞME

III.1 İleri bir atılım: ama yeterli mi?

III.1.1 AIV 1999 yılında ne demişti?

1999 yılında AIV demokrasi ve insan haklarına saygı bakımından var olan büyük yetersizliklerin Türkiye ve Avrupa Birliği'ni birbirinden uzaklaştırdığını saptamıştı: Türkiye'de çoğulcu, demokratik bir sistem yoktu, dolayısıyla güç sahiplerinin uygulamaları parlamento ve özgür basın tarafından kamuya açık bir tartışmaya tâbi tutulamıyor ve toplumsal-ekonomik çıkarları savunma amaçlı örgütler ve sivil toplum kuruluşları kapsamlı toplumsal ve siyasal öneriler geliştirip siyasal gündemin oluşumuna katkıda bulunacak bir konuma sahip olamıyorlardı. Ordu siyasal tartışmaya önemli sınırlamalar koymaktaydı, çünkü

- lâiklikten ve
- Türkiye'nin toprak bütünlüğünden ve birliğinden ödün verilemezdi. Kendilerini bir azınlığın temsilcisi olarak görenler bu birliği bozucu unsurlar olarak görülmekteydi. Kürtlerle ve Kürdistan İşçi Partisi (PKK) ile ilgili sorunlar bu noktada kendini göstermekteydi.

İnsan hakları ve demokrasi alanlarındaki birçok sorun bu iki hareket noktası ile bağlantılıdır. Söz konusu sorunlar temel özgürlüklere (düşünce, din ve örgütlenme özgürlükleri), kayıplar ve yargısız infazlara, Türk yargı sisteminin yapısal zaaflarına, işkenceye, gayri insani ve aşağılayıcı ceza sistemine, kadınların, işçilerin ve sendikaların haklarının ihlâline ilişkin sorunlardır. Son derece önemli diğer iki sorun Kürt halkının durumu ve toplumun sivil ve asker kesimleri arasındaki ilişkiler alanında kendini göstermektedir. AIV son yıllarda yasaların genel olarak iyileştiğini ancak bu iyileştirmelerin henüz uygulamada etkisini göstermediğini belirtmişti.

III.1.2 Peki şimdi 2004 yılında durum nasıl?

Yukarıdaki son cümle 2004 yılını anlatmak için de kullanılabilir. Daha önce değinildiği gibi Türk hükümeti 2001 yılından bu yana kapsamlı bir reform programı uygulamaktadır ve Erdoğan hükümeti reform programına hız vermiştir. Hem Avrupa Komisyonu hem de Avrupa Parlamentosu ve Avrupa Konseyi İnsan Hakları Komiseri reformların gelişmesi ve yürürlüğe konulması hakkında raporlar hazırladılar.¹⁴ Türkiyeli yöneticiler ülkelerinde insan haklarının iyileştirilmesi konusunda büyük önem vermektedirler ve bu alanda gözle görülür bir ilerleme kaydedilmiştir. Temel özgürlükler konusunda Anayasa'da yapılan değişiklikler, son basın ve siyasal partiler yasaları, örgütlenme ve gösteri hakkı ile ilgili yasa tasarıları ve bunu göstermektedir. Ayrıca hükümetin ciddi reformlar gerçekleştirmek konusundaki iradesi, insan haklarının korunmasını ve reformların hayata geçirilmesini gözetecek mekanizmalar yaratmasından da çıkarsanabilir.¹⁵ Öte yandan kimi yurttaşlık haklarından, politik ve

14 2003 Regular Report (ya da Bölüm I'de belirtilen yıllık ilerleme raporu) on Turkey's progress towards accession, COM(2003) 676, Report on the 2003 regular report of the Commission on Turkey's progress towards accession, of the Committee on Foreign Affairs, Human Rights, Common Security and Defence Policy, 19 Mart 2003, A5-0204/2004 ve İnsan Hakları Komiseri Alvaro Gil-Robles'in Türkiye'ye ziyareti hakkında Bakanlar Komitesi ve Avrupa Konseyi Parlamenter Asamblesi'ne sunduğu 19 Ekim 2003 tarihli rapor, (CommDH(2003)15).

15 Türk hükümeti, diğer önlemlerin yanı sıra insan hakları konusunda araştırma yapan, Başbakan'ın başkanlık ettiği bir 'Investigative Council', sivil toplum kuruluşları temsilcilerinin yer aldığı, insan haklarından sorumlu bakana görev alanına giren konularda destek olan bir 'Advisory Council', insan hakları konusunda bilinçlenmeyi geliştirmeyi amaçlayan bir 'National Human Rights Commission' kurmuştur. Ayrıca hükümet uygulamayı etkinleştirmek için bir 'Reform Monitoring Group' oluşturmuştur.

kültürel haklardan yararlanmak konusunda önemli sınırlamalar varlığını sürdürmektedir.¹⁶ Nihayet gerçekleşen ve tasarlanan yasal alandaki tüm reformların iyi bir şekilde uygulanması gerekmektedir ve bu Türk toplumunun büyük bir gayret göstermesini gerektirecektir.

AIV bu tavsiyesinde bazı genel ve önemli gelişmeler üzerinde duracak bu konuda özellikle Avrupa Komisyonu'nun, Avrupa Parlamentosu'nun ve Avrupa Konseyi İnsan Hakları Komiseri'nin daha önce sözü edilen raporlarını temel alacaktır.

III.2 İnsan hakları

III.2.1 Düşünce özgürlüğü

2001 Anayasasında yapılan değişiklikler ve bunu izleyen reform paketleri, düşünce özgürlüğü alanında 1999 yılındaki durumu karakterize eden sınırlamaları önemli ölçüde kaldırmıştır¹⁷ Bu bir dizi beraat kararına ve bazı tutukluların salıverilmesine yol açmıştır. Bazı örnekler temelinde söz konusu sınırlamaların nasıl hafifletildiği gösterilecektir. Örneğin Anayasa'da artık milli çıkarlarla çelişen "kavram ve görüşler"e değil "faaliyetler"e müsaade edilmeyeceği yazılıdır. Bir diğer önemli adım Türkçeden başka dilleri kullanma olanaklarının genişletilmesi, gazetecilerin ve radyo ve televizyon programlarının bağımsızlığını daha iyi güvence altına almayı amaçlayan kuralların belirlenmesidir. Ayrıca radyo ve televizyon yayınlarını denetleyen kurumun bileşimini değiştirerek, ağırlığın hükümet temsilcileri ve hatta devletin istihbarat örgütü üyelerinde olmasının önüne geçmek tasarlanmaktadır. Aynı zamanda anti-terör yasası "şiddete başvurmaksızın ayrılıkçı propoganda yapma"ya artık cezai yaptırım getirmeyecek şekilde değiştirilmiştir. Nihayet düşünce özgürlüğünün hangi durumlarda sınırlanabileceğini özetleyen yasa değişmiştir. Amaçlananın yine liberalleşme olduğu anlaşılmakta, fakat formülasyonlar bu konuda tam bir güven yaratmamaktadır. Dolayısıyla yeni sınırlamalar getirmenin değil gerçekten düşünce özgürlüğünün alanını genişletmenin amaçlandığını pratiğin, yeni yasal düzenlemenin uygulanmasının göstermesi gerekmektedir. Tüm bu reformlarda merkezi nokta şudur: yasalar yeni yürürlüğe girmiştir ve şimdi iyi bir şekilde uygulanmaları gerekmektedir. Etkin ve başarılı bir şekilde uygulanmaları öncelikle mahkemelerin, memurların, avukat ve savcılarının davranışlarına bağlıdır. Uygulama bugüne kadar pek tutarlı olmamıştır.¹⁸

İnsan hakları alanında yapılan tüm reformlarda sorunun özüne böylelikle temas edilmiş olmaktadır. Reformlar istikrarlı olarak ilerlemektedir; fakat

- birincisi liberalleşme çoğu kez aşırı sınırlamalara ilişkindir. Yasa ve kuralların uluslararası kabul görmüş kural ve normlarla uyum içinde olması için liberalleşme devam etmelidir;
- ikinci olarak bunların etkin bir biçimde uygulanması gelmektedir;
- üçüncü olarak tutum ve zihniyet sorunu vardır. Bunun ölçülebilirliğinin zor olduğu göz önünde tutulursa değişikliklerin fiilen hayata geçirilip geçirilmediğini pratik gösterecektir.¹⁹

16 Bkz. Avrupa Parlamentosu'nun raporu, Report on the 2003 regular report of the Commission on Turkey's progress towards accession, A5-0204/2004. Örnekler bölüm III.2.1 ve III.2.2'de bulunabilir.

17 Bkz. Gil-Robles raporu, s. 6-12.

18 Bkz. Gil-Robles raporu, s. 11-12.

19 Bizzat Türk hükümeti de uygulamada ciddi yetersizlikler olduğunu kabul etmektedir. Aynı zamanda Komisyon'un 2003 ilerleme raporuna ve Gil-Robles'in raporuna bakınız.

III.2.2. Örgütlenme özgürlüğü

Diğer bir önemli gelişme örgütlenme alanındaki gelişmedir. Bu temel özgürlük önemlidir, çünkü sendikalar ve meslek örgütleriyle sivil toplum kuruluşlarına Türkiye’de demokratik bir devlet oluşturulmasında kendi üstlerine düşeni iyi bir şekilde yapma olanağı verecektir. AIV 1999 yılında bu alanda önemli yetersizlikler olduğunu saptamıştı.

Geçen süre zarfında bu alandaki sert sınırlamalar da önemli ölçüde yumuşatılmıştır, fakat hâlâ önemli sınırlamalar var olmaya devam etmektedir. Örneğin bu sınırlamalar birçok sivil toplum kuruluşunun herhangi bir sorunla karşılaşmaksızın faaliyet gösterebilmesi için yeterli güvence olmamasına neden olmaktadır. Geçerliliğini koruyan önemli bir sınırlama derneklerin, Türkiye’de, “ırk, din, mezhep, kültür veya dil farklılığına dayanan farklılıklar yaratma’yı ya da “Türk dili ve kültüründen ayrı dil ve kültürleri koruyup geliştirmek suretiyle azınlıklar yaratma’yı amaçlamalarını yasaklayan maddedir. Hükümetin yeni yasalara göre de dernekleri ve sivil toplum örgütlerini hâlâ sıkı bir denetim altında tutabileceğini eklemek gerekir.²⁰ Bu arada derneklerin Türkçeden başka diller kullanabilecekleri kabul edildi. Bu Kürtlerin durumu dikkate alındığında kuşkusuz bir ilelemedir. Bu son problem siyasi partilerin konumu ile de bağlantılıdır. Anayasa Mahkemesi, açıkladıkları düşünceler nedeniyle tehlikeli olarak görülen siyasi partileri kapatma yetkisini sıkça kullandı. Bu uygulama, Türk sendika ve meslek örgütleriyle sivil toplum kuruluşlarının ve Avrupa Birliği ülkelerinin eleştirilerine hedef oldu. Partiler sıkça ya dinsel karakter taşıyıp devletin laik karakterini tehdit ettikleri için ya da Kürt taraftarı olup Türk devletinin birliğini tehlikeye düşürdükleri için kapatılıyordu. Şimdi yürürlüğe giren çeşitli düzenlemeler siyasi partilerin kapatılması imkânını ciddi biçimde sınırlamakta ve böylelikle demokratikleşme yolunda atılan bariz adımlara örnek oluşturmaktadırlar. İnsan hakları alanında aktif sivil toplum kuruluşlarıyla ilgili olarak da gelişme olumlu yönde olmakla birlikte, daha önce belirtildiği gibi bazı sorunlar varlığını sürdürmektedir.

III.2.3 İşçi ve sendika hakları

Sendikal haklar son yıllarda ciddi sınırlamalarla karşı karşıya kalmıştı, ağır yürüse de bu alanda da bir liberalleşme başlamıştır. Henüz bu alanda hem kamu sektöründe hem de özel sektörde alınması gereken uzun bir mesafe vardır. Gerçi en kaba hak ihlalleri uzunca bir zaman önce vuku bulmuştu, fakat hükümetler neredeyse yirmi yıldır gerek Uluslararası Çalışma Örgütü’nün (ILO) ve gerekse Avrupa Konseyi’nin düzenli aralıklarla bu konuda yapmış olduğu tavsiyeleri hayata geçirmekte pek acele etmiyorlar. Toplumsal diyalog sınırlılığını sürdürüyor. Hükümet ile temsil yeteneği en büyük toplumsal örgütler arasında istişareler yoluyla, başlıca sosyo-ekonomik sorunlarda demokratik karar süreçlerini derinleştirmekte önemli bir rol oynayabilecek bir Ekonomik ve Sosyal Konsey kuruldu. Fakat pratikte bu kuruluş, hükümet politikaları üzerinde hemen hemen hiçbir etkisi olmayan sonsuz tartışmaların yapıldığı bir konuşma klübü olmaktan ileriye gidemedi. Hükümet 2004 Şubatında Konsey’in bileşimini ve Konsey’deki kendi konumunu tekrar gözden geçireceğini açıklamıştır. Konsey’e hâlâ Başbakan başkanlık etmektedir ve çeşitli bakanlar üyedir.

III.2.4 Yasaların ve düzenin korunmasıyla ilgili kurumların işlerliği ile kayıplar, yargısız infazlar, zalimce ve insanlık dışı muamele ve işkence konularında duyulan kaygılar

Yasaların ve düzenin korunması ile ilgili kurumların işlerliği ve hapisanelerin durumu her zaman için büyük bir kaygı kaynağı olmuştur. Bu alandaki sancılı noktalar ilk tavsiye raporunda belirtildiği gibi şunlardı: kayıplar, yargısız infazlar, işkence ve zulüm, gözaltına alınanların özellikle polis merkezlerinde insanlık dışı ve aşağılayıcı muameleye maruz kalması.

20 Gil-Robles, p. 16.

Özellikle Kürt eylemciler bu tür uygulamaların kurbanıydılar. Polisin ve güvenlik görevlilerinin bu alandaki rolü çok eleştirilmişti.

Her şeyden önce 2002 yılında tüm Güneydoğu Anadolu’da olağanüstü hâlin kaldırılması büyük önem taşımaktadır. Bu, güvenlik görevlilerine bölgede belli temel özgürlükleri ortadan kaldırma yetkisi veriyordu. Ayrıca İçişleri Bakanı’nın 16 Ocak 2003 tarihinde, son zamanlarda çıkarılmış işkence vb. uygulamaları yasaklayan yasal değişikliklere uygun davranılmasını talep eden bir genelge yayınlaması önemlidir. Yine de büyük sorunlar var olmaya devam ettikleri için ortaya karışık bir manzara çıkmaktadır. Yasalar belki uluslararası kabul gören norm ve kurallar doğrultusunda değiştirilmektedir, ama bu yasal düzenlemelerin uygulamaya geçirilmesi gerekmektedir. Sivil toplum örgütleri, en üst kademedeki yetkililerin “zero tolerance” politikasına rağmen, özellikle polis merkezlerinde hâlâ zalimce ve insanlık dışı davranış ve hatta işkence vakalarıyla karşılaşıldığını bildirmektedirler. Gerekli olan polisin tutum ve zihniyetini değiştirerek bu olguların ciddi bir şekilde soruşturulmasıdır: mağdurlar birçok durumda şikâyetlerinin ciddi bir işleme tâbi tutulmadığından şikâyet etmektedirler. Suçlular çoğu zaman mahkûm edilmemekte ya da sadece hafif bir ceza almaktadırlar. Yöneticiler bu sorunu çözmek istediklerini, örneğin polislerin eğitimini iyileştirmek ve eğitim süresini uzatmak ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nin Türkiye’ye karşı kararlarının Türkçe çevirilerini içeren derlemelerin dağıtılması gibi önlemler alacaklarını açıkça beyan ettiler.

Hapisane reformuna gelince genel durumda ciddi bir iyileştirme yapılmış olduğu saptanabilir.²¹ Ceza kanunu, hapisanelerde güvenliğin artırılması ve açlık grevlerinin önlenmesi dikkate alınarak değiştirilmiştir. Gerçekten de açlık grevlerinin ciddi ölçüde azalmış olması dikkati çekmektedir.

III.2.5 Yargı

Bir diğer nokta Türk yargı organlarının reformların uygulanması alanında oynayacağı rolle ilgilidir. Bu alanda çeşitli düzeltmeler yapılabilir. Özellikle iki nokta dikkati çekmektedir: Devlet Güvenlik Mahkemelerindeki yargılamaların adil bir şekilde yapılması ve davaların olağanüstü uzun zaman alması. Devlet Güvenlik Mahkemelerinin rolü her zaman kaygı verici olmuştur. Mayıs 2004’teki Anayasa değişiklikleri çerçevesinde verilen bir önerge kabul edilerek bu mahkemeler ortadan kaldırılmıştır.²² Bu önemli bir adımdır. Davaların uzun sürmesi sorun olmaya devam etmektedir. Bunun yanı sıra yargının her zaman tarafsız ve tutarlı davranmadığı yönünde haberler hâlâ işitilmektedir. Yargının tarafsızlığı yargı ile yürütme gücü arasında organik bağlar oluşturan bazı anayasa maddeleri tarafından zedelenmektedir.²³

III.2.6 Kültürel hakların korunması

Kültürel hakların korunması konusunda en karmaşık sorunlardan biri Kürt halkının kültürel hakları sorunudur. 1999 yılına kıyasla bu alanda büyük ilerleme kaydedilmiştir. O zaman AIV Türkiye’nin ancak Kürtlere ilişkin sorunları artık silahla çözmek istemediğinin işaretlerini vermesi ve Kürt kimliğinin özgürce yaşanması için ortam yaratması durumunda üyeliğe kavuşabileceğini belirtmişti. Geçen dönemde 2002 yılında güneydoğudaki son ilde de olağanüstü hâl kaldırıldı ve bölgede hayat giderek normalleşmeye başladı. Türk hükümetinin durumu düzeltmek için attığı önemli adımlardan biri Anayasanın, kamusal alanda sadece

21 Bkz. s. 28-29, Regular Report 2003, Avrupa Komisyonu.

22 Son dönemde bir davada, hâkim, Devlet Güvenlik Mahkemelerinde dava açılmayacağını çünkü bu mahkemelerin son anayasa değişikliği ile ortadan kaldırılmış olduğuna karar verdi.

23 Ibid, s. 21-22.

Türkçenin kullanılabilceğini öngören 26. maddesini değiştirmiş olmasıdır. Diğer dillerin, özellikle Kürtçenin kullanımı ağır şekilde cezalandırılıyordu.²⁴ Bunu çeşitli önlemler izlemiş, bugün Kürtçe ve Türkiye’de geleneksel olarak kullanılan diğer dil ve lehçelerde radyo ve televizyon programları yayımlamak ve dil dersleri almak mümkün hâle gelmiştir. Kürt halkının durumunu daha da iyileştirecek düzenlemeler yapmak mümkündür fakat gelişme eğiliminin olumlu olduğunu söylemek kesinlikle mümkündür. Örneğin Irak’taki savaşın bile hükümetin Kürtlere karşı tutumunu sertleştirmesine yol açmamış olması çarpıcıdır. AKP hükümetinin selefleri iç ayrılıkçılık ile yabancı güçlerin iktidar oyunlarının Türkiye’yi çöküşe sürükleyeceğini düşünmekteydiler. AKP hükümeti bu açıdan çok daha az savunmacıdır ve kuşatılmışlık duygusundan daha az muzdariptir.

Ayrıca Türkiye’nin 2003 yılında Uluslararası Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi’ni ve Uluslararası Ekonomik Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesini Parlamentonun onayından geçirerek kanun kuvvetine çıkarmış olması önemlidir. Ancak Türkiye bu Sözleşmelerin azınlık hakları ve azınlıkların eğitim hakları ile ilgili maddelerine çekince koymuştur. Türkiye Avrupa Konseyi’nin Ulusal Azınlıkları Koruma Çerçeve Sözleşmesi’ni de henüz imzalamamıştır.²⁵

III.2.7 Kadın hakları

1999 yılında AIV Türkiye’deki yasa ve mevzuat her ne kadar kadınlara erkeklerle eşit bir konum sağlamaktaysa da kültür ve geleneklerin bu eşitliğin önünde güçlü engeller oluşturduğunu belirtmişti. Ayrımcılık, evlilik içinde kadınların taciz edilmesi, evlilik dışı ilişkiye girdiği şüphesiyle kadınların cinayete kurban gitmesi kaygı duyulan noktalardı.

2004 yılında kadınların eşit konumu yasa ve mevzuatta daha sağlam bir şekilde yer almaktadır. Pratikte özellikle büyük şehirlerde yaşayan yüksek eğitimli kadınların durumu eleştiri testinden rahatça geçebilir. Öte yandan bu alanda yeni iyileştirmeler yapılmıştır.²⁶ Örneğin kadınlara yönelik şiddetle karşı daha etkin mücadele edebilmek için ceza kanununda değişiklik önerileri yapılmıştır. Ancak pratikte durum kaygı uyandırıcıdır ve birçok kadın şiddete dayalı bir kültürel ortamda yaşamaktadır. Türkiye’de kadınların üçte biri ile yarısı arasındaki bir oranının aile içinde fiziksel şiddete maruz kaldığı görülmektedir. Yüzbinlerce kadın dövülmekte, işkence görmekte, öldürülmekte ya da intihara zorlanmaktadır.²⁷ Kadınlara karşı şiddet onları örneğin sağlıklı yaşama hakkı, çalışma hakkı, eğitim hakkı gibi bir dizi en önemli insan hakkından yoksun bırakmaktadır. Şiddete karşı yasaların uygulanması yetersiz kalmakta, otoriteler çoğu zaman şikâyetleri ciddiye almamaktadır.

24 1994 yılında Kürt Parlamento üyesi Leyla Zana ve diğer üç Kürt kökenli milletvekili bir parlamento oturumunda Kürtçe konuştukları ve PKK üyesi oldukları gerekçesiyle on beş yıl hapse mahkûm edildiler. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nin, yargılamanın Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi kurallarına uygun olmadığı yönündeki kararı üzerine Nisan 2003’te dava tekrar açıldı. 21 Nisan 2004 tarihinde bu dört sanığa verilen ceza tekrar onaylandı, ancak 2004 Haziranında Yargıtay sanıkları temyiz ettikleri davanın nihai kararını beklemek üzere serbest bıraktı.

25 Burada Fransa gibi bir ülkenin de Anlaşmayı imzalamamış olduğunu belirtmek gerekir. Hollanda imzalamış ancak onaylayıp iç hukuka teşmil etmemiştir.

26 Türkiye, “Optional Protocol to the Convention on the Elimination of all Forms of Discrimination against Women”ı imzalayıp yürürlüğe koyan nadir İslam ülkelerinden biridir (2002’de).

27 Uluslararası Af Örgütü’nün “Turkey: Women Confronting Family Violence”, AI Index: EUR 44/0013/2004, Mayıs 2004, adlı raporuna bakınız.

III.3 Ordunun rolü

Atatürk devriminden beri Türkiye'nin gelişme ve modernleşmesinde silahlı kuvvetler önemli bir rol oynamıştır. Türkiye'deki politik ilişkilerin istikrar kazanmasında da ordunun rolü önemlidir. Ancak askerler, aynı zamanda Türk politik sisteminin kısa bir süre öncesine kadar kapalı olarak nitelendirilebilecek karakterine de katkıda bulunmuşlardır. Bu Türkiye'de çoğulcu, açık bir demokrasi oluşturma çabasıyla gelişmektedir. Kısacası toplumun sivil ve askeri kesimleri arasındaki ilişkiler Türkiye'nin demokratikleşmesinin önünde bir engel olmuştur. Demokrasinin önemli ön koşullarından biri olan, sendikalar ve meslek örgütleri ile sivil toplum kuruluşlarının kritik bir yoğunluğa ulaşmasının gerçekleşmemesi diğer etkenlerin yanı sıra bundan kaynaklanmaktadır.

Öte yandan birinci bölümde de saptanmış olduğu gibi reformların temposu yüksek olup, reformlar için kamuoyunun desteği büyüktür ve ordu her halükârda bu süreci engellememektedir. Aksine ordu üst kademesi kendi rolünün daraltılmasını kabul etmiştir ve bu Türkiye koşullarında devrimci bir gelişme olarak nitelenebilir. Ordunun rolünün daraltılması konusunda önemli bir gösterge 8 Mayıs 2004 tarihinde, 2007 yılından itibaren Parlatmentonun ordu bütçesi üzerinde yetkili kılınmasını belirleyen Anayasa değişikliğidir. Bunun yanı sıra ordu, öğretimi ve medyayı denetleme kurullarında bundan böyle temsilci bulundurmamayı ve yine Devlet Güvenlik Mahkemelerinin ortadan kaldırılmasını da kabul etmiştir. Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreteri'nin rolü de sınırlanmıştır: bu organ, önceleri, sahip olduğu, tüm kurumlardan her zaman bilgi isteme yetkisiyle önemli bir rol oynuyordu. Sekreterlik bugün yasaya göre sadece destekleyici bir işlevi yerine getirmekle yetkilidir. Ayrıca Milli Güvenlik Kurulu sekreterliğini bir sivilin üstlenebileceği de yasal olarak düzenlenmiştir.²⁸

Burada da varılan sonuç yine meselenin reformların uygulanmasında düğümlendiği, ordunun çoğu zaman enformel kanallar aracılığıyla gerçekleşen etkisinin bu şekilde azaltılabileceğidir.

III.4 Sonuçlar

Hükümetin başlattığı reformlar kapsamlıdır. Siyasal sistemde ve hukuk sisteminde derinlemesine değişiklikler yaratmışlardır. Hükümet, ayrıca, reformların etkin bir şekilde uygulanmasını teminat altına almak için önemli adımlar atmıştır. Bazı reformlar Türkiye açısından, düşünce ve gösteri özgürlüğü, kültürel haklar, ordu üzerinde sivillerin denetimi gibi duyarlı alanları ilgilendirdiği için büyük bir siyasi önem taşımaktadır.²⁹

Yasaların bazı noktalarda uluslararası kabul görmüş kural ve normlara uygun hâle getirilmesi için uyarlanması gerektiği dikkate alındığında, yeni reformlara ihtiyaç olduğu görülmektedir. Örneğin kültürel haklar ve yargının etkinliği ve bağımsızlığı için daha ileri düzenlemelere ihtiyaç vardır. Reformların uygulanması kaygı verici bir nokta olmaya devam etmektedir: bu reform fırtınası, uygulamanın geride kalmasına ve eşzamanlı gelişmemesine neden olmaktadır. Birincisi yasaları alt düzeylerde uygulamak, yasal reformların hacmi dikkate alındığında zor görünmektedir. Ayrıca ordu ve siyasetin üst kademeleri reformları desteklemekte ve iyi bir şekilde uygulanmasını özendirmektedirler, ancak orta ve alt kademelerde uygulama buna ayak uyduramamaktadır. Güçlü ve geleneksel düşünce yapısına sahip bürokrasi reformların hayata geçirilmesi konusunda savunmacı bir tutum almaktadır. Reformlardan birçoğunun, insan haklarına ilişkin durumun pratikte Avrupa Birliği standartlarını karşılamadığı göz önünde

28 Bu düzenleme yürürlüğe girdikten sonra yapılan ilk atamada bir askerin göreve geldiğini belirtelim.

29 Avrupa Komisyonu 2003 ilerleme raporu s.43'e bakınız.

tutulduğunda, iyi bir şekilde uygulanması gerekmektedir. Öte yandan değişimlerin belki yavaş ama emin adımlarla uygulamada işlerlik kazandığı görülmektedir: örneğin gözaltına alınanların poliste karşılaştığı muamele hâlâ bir kaygı kaynağıdır ama birkaç yıl önceki boyutlarda değil. Uluslararası Af Örgütü gibi örgütler de reformların uygulamada etkili olmaya başladığını saptamaktadırlar. Ancak Türkiye’de, insan hakları ve demokratikleşmenin, ülkenin Kopenhag siyasi kriterlerini tümüyle karşılayacak düzeye gelmesi için ciddi bir zamana ihtiyacı olduğu sonucuna varılması gerekmektedir. Bu süre zarfında ordunun rolünün zayıflatılmasının Atatürk devriminden bu yana Türkiye’nin lâik bir devlet olarak yaşadığı olumlu gelişmeler üzerinde arzulanmamış olumsuz sonuçlar yaratıp yaratmadığı da görülecektir.

IV EKONOMİK PERSPEKTİF

IV.1 AIV 1999’da ne demişti?

AIV 1999 yılında, Türkiye ekonomisinin piyasa ekonomisinin temel özelliklerine sahip olduğunu belirtmişti, piyasa ekonomisine uygun yasal çerçeve de dâhil olmak üzere işlerliği olan kurumlar, dinamik bir özel sektör vardı, ticaret serbestleştirilmişti. AIV’ye göre Türkiye ekonomisi dünya pazarına yönelik açık bir ekonomiydi ve uluslararası gelişmelere uyum gösterme yeteneğine sahipti. AIV, aynı zamanda, Türkiye’nin 1995 yılında imzalanan Gümrük Birliği anlaşmasından beri ekonomik kriterlere uyum ve müktesebatın benimsenmesi amacına yönelik reformlar yapmakta olduğunu saptıyordu.

Ancak Türkiye Avrupa Birliği’nin iç pazarına, bu pazarda sorun yaratmaksızın katılabilecek derecede makroekonomik istikrara sahip değildi. Türkiye ekonomisinin yapısal sorunları, en başta da çok yüksek enflasyon, öncelikle devam eden bütçe açıklarından kaynaklanmaktaydı. Açıkların nedeni vergi gelirlerinin etkin bir biçimde toplanamaması, cömert bir sosyal güvenlik sistemi, kötü işleyen bir mali sektör ve devlet işletmelerinin zararlarıydı. Sonuç olarak ortaya çıkan ekonomik istikrarsızlık, yabancı sermaye yatırımlarının yapılmamasının nedenlerinden biriydi. Siyasal istikrarsızlık ekonomik reformları çelmeliyordu.

IV.2 Yine de ekonomiye ilgi göstermek gerekiyor mu?

Kopenhag ekonomik kriterleri Avrupa Konseyi’nin Aralık 2004’teki kararında bir ölçüt olarak kullanılmayacaktır. AIV yine de ekonomik durumu dikkate almak istemektedir çünkü alınacak kararın arka planını ekonomik durum oluşturmaktadır. 2001 yılındaki ekonomik kriz ve krizin sonuçları önemli bir veridir. Katılımın Avrupa Birliği ve Türkiye ekonomileri üzerindeki muhtemel etkileri, bu bağlamda önemli bir sorudur. Bu alanda da hükümetin verdiği sözlere ne ölçüde bağlı kaldığına bakılabilir. Diğer Kopenhag kriterlerinde olduğu gibi tasarlanan reformlar ile filli durum arasında bir kopukluk olup olmadığı sorusu yine gündeme gelmektedir.

IV.3 1999’a göre daha mı iyi?

2001 yılında Türk ekonomisi büyük bir çöküş yaşadı. Türkiye o zamana kadar orta düzeyde borçlu bir ülkeydi, fakat 2001’de hem iç hem de dış borcu çok yüksek bir ülkeye dönüştü. 2002 yılında Uluslararası Para Fonu’nun (IMF) büyük çaplı yardımı ve yardımla bağlantılı reform programı gündeme geldi.³⁰ Bu ve bundan önceki hükümet IMF programına net bir biçimde bağlı kaldılar ve önemli reformlar gerçekleştirdiler. Bu makroekonomik koşulların güçlü bir biçimde iyileşmesine yol açtı. Ekonomi hızla büyürken enflasyon on yıllardır ilk kez %10’un altına düştü.³¹ Hükümet bütçesini tekrar denkleştirdi ve hatta 2003 yılında GSMH’nin %5’i oranında faiz dışı fazla gerçekleştirdi. Enflasyonun azalması sayesinde faiz oranlarının ve dolayısıyla devlet borçlarının yarattığı muazzam faiz harcamalarının azalması imkânı ortaya çıkmaktadır. Bütçe açığının 2003 yılında hâlâ GSMH’nin %11’i kadar tutması bu faiz harcamalarından kaynaklanmaktadır. 2001 yılında %91 olan devlet borçlarının GSMH’ye oranı, 2003 yılında belki %71’e düşmüştür ama hâlâ çok yüksek düzeydedir.³² Bu borçlar

30 Türkiye Brezilya’dan sonra IMF’ye en çok borcu olan ülkedir. Arjantin’in borcu Türkiye’den azdır.

31 Enflasyon (tüketici fiyatlarıyla ve toptan eşya fiyatlarıyla) ilk olarak 2004 Mayısında %10’un altına düştü.

32 Bu oran örneğin Fransa’da GSMH’nin %4,1’ü, Polonya’da (mevcut son verilere göre 2002’de) %5,1’idir.

gelecekteki ekonomik gelişmeler üzerinde ciddi bir ipotek oluşturmakta, ekonomik ortamın hâlâ dalgalı ve belirsiz olmasına katkıda bulunmaktadır. Bütçe disiplininde önemli bir düzelmeye olmuştur da, eğitim ve altyapıda acil ihtiyaç duyulan yatırımlar göz önünde tutulduğunda, devlet harcamalarının kalitesi bir kaygı kaynağı olmaya devam etmektedir.

Piyasa ekonomisinin iyi bir şekilde işlemlerini önleyen diğer yapısal engeller de varlıklarını sürdürmektedir. Dolayısıyla ileriki yıllarda ekonomik büyümenin arttırılması yapısal engellerle mücadele ve ekonominin istikrara kavuşturulması temeline dayandırılmalıdır. Hükümet bu konuda çaba göstermekte ve IMF ile Dünya Bankası'nın desteğiyle etkin olmayan devlet işletmelerinin özelleştirilmesi, bankacılık sektörünün yeniden yapılandırılması için çalışmaktadır. Bu sayede dinamik orta ve küçük boyutlu işletmeler gelişebilmek için daha kolay kredi bulabilecekler, ekonomik yapıda yukarıda sözü edilen gerekli yatırımlar için ek fonlar serbest kalacaktır. Hükümet yasa ve mevzuatı, denetim ve yargıyı da güçlendirmeye yönelmiştir. Makroekonomik istikrarsızlık ve yolsuzlukların yanı sıra, bu faktörler, Türkiye'de yabancı sermaye yatırımlarının benzer diğer ülkelerdekine çok altında olmasının nedenidirler.

Bir diğer nokta devlet, belediye ve özel idareler, ordu ve özel sektör kuruluşlarının sağlıksız bir biçimde iç içe geçmiş olmasıdır. Bu piyasa ekonomisinin iyi bir şekilde işlemlerini kısıtlamakta ve krizlere karşı gerekli tepkinin gösterilmesini engellemektedir. Devlet ekonominin her alanında aktif bir oyuncu olmaktan tarafsız bir düzenleyici olmaya evrilmelidir: bu süreç başlamış ancak henüz oturmamıştır. Ordu da ekonomide seçkin bir role sahiptir. Bugüne kadar büyük çaptaki savuma bütçesinin demokratik denetime tâbi olmaması basit gerçeği bile ordunun ekonomide seçkin bir rol oynadığını göstermektedir.³³ Ayrıca ekonomide geniş bir formel ve enformel askeri etki ağı mevcuttur: ordu emekli sandığı önemli bir bankanın sahibidir ve emekli generaller birçok büyük işletmenin yönetim kurulunda bulunmaktadır. Askerlerin ekonomik yaşamdaki bu kapsamlı rolünün olumlu yanı sıra ordunun yolsuzluklara bulaşmamış olması nedeniyle sahip olduğu itibardır.

IV.3.1 Göç akımları mı?

Ülkenin ekonomik modernleşmesi ve böylelikle büyük çaplı ekonomik istikrarsızlığın azaltılması olası göç hareketlerinin tahmini ile bağlantısı açısından hayati bir anlam taşımaktadır. Göç, AB içinde kuşkusuz, muhtemelen daha da fazla emek göçü niteliğinde olacaktır ve emek göçü ekonomik krizlerden güçlü biçimde etkilenir. Tam da Türkiye'nin Avrupa Birliği üyesi olması ve sınırların açılmasından sonra Türkiye'den muhtemel göç akımları konusunda duyulan kaygı, Birlik üyesi çeşitli ülkelerin Türkiye'nin nihai üyeliği projesi karşısında tereddütlü olmasına yol açmaktadır.

Bu konuda bazı önemli noktalara göz atmak gerekiyor: Türkiye'de aktif nüfusun %35'i hâlâ tarım sektöründe çalışmaktadır. Yeni üye ülkelerin en tarımsal olan Polonya'da bile bu oran "sadece" %19'dur. Avrupa Birliği'nde ortalama oran % 4'tür. Ayrıca Türkiye'de kişi başına gelir AB ortalamasının ancak %10'u kadardır, Türkiye bu durumuyla üye olduğu takdirde AB'nin, kendisinin bir üstündeki ülkeyle arasında büyük bir mesafe bulunan en yoksul ülkesi olacaktır.³⁴ Türkiye'den Avrupa'ya, özellikle de Almanya'ya geniş "göç yolları"nın mevcut bulunması bir başka önemli olgudur. Bu hâlihazırda Avrupa ülkelerinde yaşamakta olan Türk topluluklarının büyük bir çekim merkezi oluşturması ve Türkiye'den bu topluluklara katılmak üzere daha çok insanın göç etmesine yol açabilir. Nihayet Türkiye daha önce

33 2007 yılından itibaren parlamentonun kontrolü başlayacaktır, aynı zamanda bkz. Bölüm III.3.

34 Bkz. Michael S. Teitelbaum en Philip L. Martin, "Is Turkey Ready for Europe", Foreign Affairs, Mayıs/Haziran 2003, cilt 82, no. 3, s. 97-111.

belirtildiği gibi büyük ekonomik istikrarsızlıklar yaşamış bir ülkedir. Tüm bu faktörler bir arada düşünüldüğünde Türkiye'nin Birlik'e aceleyle katılımının istenmeyen kitlesel göç hareketlerine yol açabileceği sonucuna varılabilir. Göç hareketlerini tahmin etmek güç olsa da fiili katılımın, Türkiye'yi boşaltıp eski Avrupa Birliği'ni istikrarsızlığa sürükleyen sorumsuz bir kumara dönüşmemesi için, Türkiye'nin meşakkatli yeniden yapılandırma önlemlerini gerçekleştirmesi kaçınılmazdır.

IV.4 Daha yapılacak iş çok

Avrupa Birliği'ne üyelik için yukarıda kısaca özetlenen engellerin ortadan kaldırılması gerekir. Avrupa Birliği'ne Türkiye'nin üyeliğinin ekonomik avantajları konusu pek tartışılmamakta fakat pozitif etkilerin boyutu noktasında farklı düşünceler ileri sürülmektedir. Katılımın, Avrupa Birliği üzerindeki makro etkisi, Türkiye'nin bugünkü GSMH'sinin Avrupa Birliği'nin GSMH'sinin ancak %2'si kadar olduğu göz önünde tutulduğunda, kısıtlı olacaktır. Merkezi Planlama Örgütü katılım sonucu Avrupa Birliği GSMH'sindeki ek büyümenin pozitif ancak ihmal edilebilecek ölçüde küçük olacağını tahmin etmektedir.³⁵ Mikro düzeyde, yöresel ticari akımlar, Türkiye'ye dış yatırımlar ve Türkiye mali piyasası ile diğer Avrupa mali piyasaları arasındaki bütünleşmenin hızlanması sonucunda pozitif etki önemli hâle gelebilir.

Bu noktadaki esas soru reformların uzun dönemde sahici ve kalıcı bir iyileşmeye yol açıp açmayacağıdır. Kopenhag ekonomik kriterlerine uyum ve Avrupa Birliği üzerindeki olası (negatif) mali-ekonomik etkilerin değerlendirilmesi açısından bu önem taşımaktadır. Kısa vadede Avrupa Birliği'nin 2004 Aralığında olumlu bir karar vermesinin Türkiye'de pozitif bir ekonomik etki yaratacağı ve reformlara itki yapacağı yönündeki beklenti yerindedir. Türk hükümeti için gerekli sancılı yapısal reformları gerçekleştirmenin, Avrupa Birliği üyeliği ufuktayken daha kolay olabileceği bir başka pozitif etki olabilir. Bu, gerekli reformların nitelik ve kapsam itibarıyla ancak uzun dönemde tamamlanabileceği sonucunun haklılığını ortadan kaldırmamaktadır. Kopenhag ekonomik kriterlerine uyum da siyasal kriterlere uyum gibi uzun soluklu bir çabayı gerektirmektedir. Dolayısıyla ülkenin ekonomik ve mali istikrar bakımından daha iyi bir performans göstermemesi durumunda Avrupa Birliği üyesi olamayacağı aşikârdır.

35 "Assessing the economic implications of Turkish accession to the EU", CPB belgesi , Mart 2004. Bu çalışmanın ekonomisi için bir felâket yılı olan 2001 rakamlarına dayandığını ve ayrıca, örneğin ölçek büyümesi vb., pozitif etkileri hesaba katmadığını belirtmek gerekir.

V SONUÇLAR

Türkiye Avrupa Birliği Zirvesi'nin 1999'da aldığı karardan beri Avrupa Birliği'ne aday devlettir. Bu kararı önceleyen uzun tarihsel dönem de dikkate alındığında, Türkiye'nin ilke olarak Avrupa Birliği üyesi olup olamayacağı sorusunun cevabı aşikârdır. Bu uzun tarihi dönem boyunca Avrupa Birliği, Türkiye'ye hiçbir zaman farklı bir sinyal vermemiştir, dolayısıyla Türkiye, Avrupa Birliği ülkesi olabileceği sonucuna varabilir. Bazı başka durumlarda, örneğin Fas'ın müracaatında olduğu gibi, bu talep baştan reddedilmiştir.³⁶

AIV bu düşünceye katılmaktadır. Şimdi soru müzakerelerin başlayıp başlayamayacağı sorusudur. Bu soruyu cevaplandırırken AIV'nin dayandığı bazı hareket noktaları vardır:

1. Türkiye son dönemde katılmış aday devletlerden farklı bir muameleye tâbi tutulmayacağından emin olabilir. Daha önce belirtildiği gibi, bu ilke, Türkiye'nin katılımı konusunda diğer aday devletlerle aynı kriterlere uyması gerektiği sonucuna ulaşan Avrupa Birliği Aralık 2002 Zirvesi'nde saptanmıştır.
2. Türkiye'nin demokratikleşmenin gelişmesi ve Kopenhag siyasal kriterlerine tam olarak uyabilmesi için zamana ihtiyacı vardır ve yakın tarihin de gösterdiği gibi bu yolda geri dönüşler yaşaması olasıdır.
3. Avrupa Birliği, bu saptama her ne kadar ilk hareket noktasıyla tam olarak uyum gösteremeyebilir de, son katılımlarda yapılan hatalardan ders çıkarmalıdır.³⁷ Avrupa Birliği bu konuda kendi kurallarına yeteri kadar bağlı kalmamış, dolayısıyla inandırıcılığından ödün vermiştir. Örneğin bazı yeni üye devletlerde Romanların karşılaştığı muamele Avrupa standartlarına uymamaktadır fakat bu olgu gerek müzakerelerin başlatılması, gerek katılım için bir engel olarak görülmemiştir. Her ne kadar ekonomik kriterler ve müktesebatın kabulü kıstas olarak alınmayacaksa da, bunlar bir yandan kararın arka planını oluşturacak bir yandan da katılım görüşmelerinde gündeme gelecektir. Bu noktada da Avrupa Birliği ders çıkarması gereken hatalar yapmıştır. Örneğin Avrupa Birliği, müktesebatın kabulü ve uygulanması müzakereleri sırasında müktesebatın her bir bölümünü gerçekleştirilmiş sonuçlar temelinde değerlendirilerek kapatıp ilerlemek yerine, alınması gereken önlemlerin zamanında tamamlanacağı sözü temelinde ilerlemeyi kabul etmiştir. Çeşitli denetim ve güvence mekanizmaları oluşturarak durumu tamir etmenin etkin bir yöntem olmadığı ortaya çıkmıştır, çünkü pratikte bu tür acil müdahalelerde bulunmanın ya imkânsız olduğu ya da ağır siyasal baskılar sonucu gerçekleşebildiği görülmüştür.
4. Türkiye'nin büyüklüğü ve özel coğrafi konumu, müzakerelerde Avrupa Birliği'ni diğer yeni katılan ülkelerle olduğundan farklı rizikolarla karşı karşıya bırakmaktadır. Bu noktada, Birlik'in özümleme kapasitesi, etkinliğinin muhafazası ve mevcut Birlik'in yönetilebilirliği, son genişlemeye kıyasla daha ciddi bir sorun olarak gündeme gelmektedir.³⁸ Türkiye'de 2004 yılında 68 milyondan fazla insan yaşamaktadır ama zaman içinde ülkenin nüfusu bugünkü en kalabalık AB ülkesi Almanya'nın nüfusunu geçebilir. 2004 yılında yeni bir Avrupa Birliği Anlaşması için yapılan müzakereler özellikle kurumsal sorunların ne büyük

36 Fas 1987 yılında AB'ye resmi müracaatta bulundu. Müracaatı, Fas Avrupa ülkesi olmadığı ve AB üyeliği için gerekli olan koşulları karşılamadığı gerekçesiyle reddedildi.

37 Avrupa Komisyonu, son genişlemeden çıkarılabilecek dersler, 'lessons learned', üzerine 2004 sonbaharında görüş bildireceğini açıklamıştır.

38 Avrupa Birliği Haziran 1993 Kopenhag Zirvesi'nde katılım için şu kriteri formüle etmiştir: "AB yeni üyeleri, Avrupa'nın entegrasyon süreci sekteye uğratılmaksızın, alabilmelidir."

zorluklar yarattığını göstermiştir. Bu reformların Birlik'in yönetilebilirliğini güvence altına almak için yeterli olup olmadığı sorusu henüz ortadadır. Türkiye'nin katılımı Avrupa Birliği kurumları için zor bir sınav olacak, ayrıca Ortak Tarım Politikası ve Yapısal Fonlar çerçevesinde yürütülen programlarda büyük değişiklikler yapılmasını gerektirecektir.³⁹

AIV bu hareket noktaları temelinde tavsiyesini formüle etmeden önce Kıbrıs sorunu üzerinde durmak istemektedir. Bu sorunun çözümü müzakereleri başlatmak için öncelikli bir koşul olamaz. Ancak Türkiye'nin nihai üyeliğinden önce Kıbrıs sorununun tatminkâr bir çözüme kavuşturulmuş olması gerekir. AIV bir önceki raporunda Yunanistan'ın veto politikası ile baş edebilmek için çeşitli mali ve politik enstrümanların kullanılmasını tavsiye etmişti. Daha önce değinildiği gibi Yunanistan'ın tutumu değişmiştir. Fakat *AIV*, *beş yıl sonra*, değişiklikleri de dikkate alarak, *Hollanda hükümetine, Türkiye ile Avrupa Birliği arasındaki bütünleşme sürecinin hüsrana uğramaması için, Avrupa Birliği'nde Kıbrıs'ın (Rum kesimi) muhtemel veto politikasını etkisizleştirmek için tüm araçların kullanılmasında ısrar etmesini tavsiye eder.*

AIV Kıbrıs ile ilgili olarak bu raporda daha önce Türkiye'nin olası katılımından önce tatminkâr bir çözüm bulunması gerektiğini, çünkü en hafif kelimelerle ifade edilecek olunursa bir üye ülkenin bir başka üye ülkenin topraklarına kendisinin açık izni olmaksızın 35.000 kişilik bir güç yerleştirmiş olmasının biraz tuhaf kaçacağını belirtmişti. Türkiye'nin Avrupa Birliği üyesi olmasından önce bir çözüm bulunması için, *AIV*, *önümüzdeki dönemde, başarısız 24 Nisan 2004 referandumuna rağmen, Annan Planı doğrultusunda inisiyatifler geliştirilmesi için çalışılması gerektiğini tavsiye eder.* Türk askerlerinin tedricen Ada'yı terk etmesinin önünü açacak yöntem budur.

Bu güncellenmiş tavsiyede amaç olası çözüm yollarını daha etraflı incelemek değildir. Referandumun yarattığı toz duman henüz dinmedi, Ada'nın "Türk" tarafına AB ekonomik desteği ve iki kesim arasında dolaşım, özellikle turist trafiği henüz hissedilmiyor ve Annan Planı'nda yapılabilecek iyileştirmeleri etraflıca ele almak için daha yeterli zaman var. Burada, Avrupa Birliği ülkelerinin işlerliği olan bir çözüm için baskı yapmaya devam etmesinin görevleri olduğunu saptamak yeterlidir.

AIV, *AB üyesi ülkelere ellerindeki tüm uygun araçları kullanarak işlerliği olan bir çözüme ulaşımları için baskı yapmaya devam etmelerini tavsiye eder, Türkiye'nin, bunun, Ada'daki askeri varlığı açısından sonuçlar doğuracağını bilincinde olması gerektiğini belirtir.*

Sıra asıl soruya geldi: AIV Hollanda hükümetine Türkiye ile katılım müzakerelerini başlatıp başlatmama konusunda ne tavsiye etmektedir?

Yukarıda ifade edilmiş olan dört hareket noktası temelinde, AIV, Hollanda hükümetine Avrupa Birliği'nin bu konudaki politikasını oluşturma çalışmalarında şu noktalar için çaba harcamasını tavsiye eder:

1. *Avrupa Birliği, Türkiye'ye, Kopenhag siyasi kriterleri temelinde, bugüne kadar henüz yerine getirilmemiş bazı özgül adımlar atıldığı takdirde, en çok 24 ay veya mümkün olan daha kısa bir süre içinde müzakerelerin başlayacağını bildirmelidir. Burada söz konusu olan somut ve net bir şekilde belirlenmiş adımlardır. Avrupa Birliği Zirvesi Aralık 2004'te müzakerelerin başlayabileceğini kararlaştırıp söz konusu önlemlerin gidişatını denetleme görevini Avrupa Komisyonu'na verir. Dolayısıyla Türkiye ile müzakerelere fiilen ne zaman başlayabileceğini Avrupa Komisyonu belirler.* Böyle bir kararla bir taraftan Avrupa Birliği, görüşmeler başladığında Türkiye'nin Kopenhag siyasi kriterlerine uyuyor olacağından

39 Avrupa Komisyonu, 6 Ekim 2004 tarihinde yayımlanacak olan 2003 ilerleme raporunda Türkiye'nin üyeliğinin AB kurumları, maliyesi ve programları üzerindeki olası sonuçlarına dikkat gösterecek, projeksiyonlar yapacaktır.

- daha emin olacak, diğer taraftan Türkiye'ye, artık yeni bir Zirve kararına ihtiyaç duyulmayacağı yönünde pozitif bir sinyal verilmiş olacaktır. Aralık 2004 kararıyla Türkiye fiili görüşmelerin ne zaman başlayacağını kendisi belirliyor olacaktır ve isterse bunu kısa süre içinde başlatabilecektir. Atılması gereken somut adımlar listesi 6. maddeden sonra sunulmuştur.
2. *Avrupa Birliği Türkiye'ye baştan tam üyeliğe geçişin diğer katılımcı ülkelere kıyasla hatırı sayılır ölçüde daha uzun zaman alacağını açıkça belirtmelidir.* Demokratikleşme ve Kopenhag siyasal kriterlerine uyum için zamana ihtiyaç vardır ve yakın tarihin de gösterdiği gibi bu süreçte ters tepkilerle karşılaşmak zorunda kalınabilir. Ayrıca son derece büyük ekonomik farklılıkların giderilmesi gerekmektedir ve katılım Avrupa Birliği'nin özümseme kapasitesi için bir sınav olacaktır.
 3. *Avrupa Birliği bir katılım tarihi vermemelidir.* Bu haksızlık olacaktır, sadece yanlış beklentiler yaratmakla kalınmayacak, aynı zamanda titizlik, yapay ve dolayısıyla siyasal kaygılarla yüklü bir zaman sınırı baskısına tâbi kılınmış olacaktır. Katılım müzakereleri böylelikle gereksiz bir gerilim içine sokulacaktır.
 4. *Avrupa Birliği Kopenhag siyasal kriterlerine ilişkin olarak referans noktaları saptamalıdır. AIV, Avrupa Birliği'ne 2004 Aralığında fiili müzakerelere başlanıldığında bir "referans noktaları haritası" oluşturmasını tavsiye eder. Bu noktada yasaların fiilen ne derece uygulandığının ölçülmesine ağırlık verilmelidir.* Bu türden kuralların salt Türkiye için değil tüm aday devletler için uygulanması gerektiğini eklemek yerinde olur.
 5. *Avrupa Birliği bu referans noktaları sıralamasını, Türkiye'nin bir referans noktası açısından üzerinde anlaşılmış hedefe (henüz) ulaşmamış olduğunun anlaşılması durumunda görüşmeleri erteleyecek şekilde oluşturmalıdır. Üyelik, görüşmeler bir kez başladıktan sonra, hiçbir zaman geri döndürülemez bir otomatizm değil, her zaman için ortak bir hedeftir.* Her halükârda referans noktaları Avrupa Birliği'ne ve Türkiye'ye yasalar ile yasaların uygulanması arasında bir boşluk olmamasını veya kalmamasını sağlama imkânı vermemelidir.
 6. *Avrupa Birliği, net bir biçimde müzakereler aşamasında müktesebatın her bir bölümünün gereklerinin fiilen ve art arda tamamlanması gerektiğini ve bunların yapılacağına dair sadece söz ve vaatlerle yetinmeyeceğini belirtmelidir. Yani Avrupa Birliği kendi kurallarına bağlı kalmalıdır.*
1. maddede AIV, Türkiye'nin bir dizi somut adımı atması durumunda müzakerelerin başlatılmasını tavsiye etmişti. Dolayısıyla müzakereler fiilen başladığı anda taraflar bu adımların uygulamaya geçirilme hızının Türkiye tarafından belirlendiğini bileceklerdir. Bu adımların atılmasını denetleme Avrupa Komisyonu'na bırakılmalıdır. *AIV, somut olarak Türkiye'nin en azından aşağıdaki adımları atmış olmasını tavsiye eder:*
 - Türkiye, yasalar ve düzenin korunması ve fiili önlemler pratiği çerçevesinde, düşünce özgürlüğü açısından (yeni) yasaların Avrupa İnsan Hakları ve Temel Özgürlükler Sözleşmesi'nin izin verdiğinin ötesinde sınırlar koymayı amaçlamadığını göstermeli, bu yasaların etkin bir şekilde uygulanmasının yargı yoluyla zorunlu kılınabilirliğini sağlamalıdır.
 - Derneklerin uluslararası olarak tanınmış kültürel hakları savunmasını engelleyen yasal düzenlemeyi yürürükten kaldırmalıdır.
 - Birleşmiş Milletler Medeni ve Siyasal Haklar Sözleşmesi ve Birleşmiş Milletler Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesine eğitim hakkı ve azınlık hakları ile ilgili olarak koyduğu çekinceleri kaldırmalıdır.
 - Türkçeden başka dillerde radyo ve televizyon yayınına etkin bir biçimde olanak tanındığı konusunda ciddi olduğunu fiilen göstermelidir.
 - İşkenceyle ve zalimane ve insanca olmayan muamelelerle etkin bir biçimde mücadele etmeli, bu tür vakalar olduğunda etkin bir şekilde hukuki işlem yapıldığını pratikte göstermelidir.

- Hükümetin dernekler ve sivil toplum örgütleri üzerindeki denetimini Avrupa Konseyi'nin örgütlenme ve toplanma özgürlüğüne ilişkin hukuki mevzuatıyla uyumlu hâle getirmelidir.
- Sözde ve fiiliyatta kadınlara karşı şiddet kullanılmasına son verilmesi konusunda ciddi olduğunu göstermeli, bu tür olayları önlemek, izlemek ve hukuki işlem başlatmakta elinden geleni yapmalıdır.
- Ceza yasasında kadınlara karşı şiddet ile daha iyi mücadele olanağı sağlayan değişiklik önerilerini kanunlaştırmalıdır.⁴⁰
- Devlet Güvenlik Mahkemelerini fiilen ortadan kaldırılmalıdır.⁴¹
- Dava sürelerinin Avrupa İnsan Hakları ve Temel Özgürlükler Anlaşması normlarına uygun hale getirilmesi yasal olarak düzenlemelidir.
- ILO ve Avrupa Konseyi'nin işçi hakları ve sendikal haklara ilişkin olarak Türkiye'ye yönelik tavsiyeleri bütünüyle üstlenilmelidir.

Bu noktalar Türk hükümetinin niyetleri ve yasaları ne ölçüde fiiliyata dönüştürebildiği konusunda objektif fikir verebilecek şekilde formüle edilmiştir. *AIV, Avrupa Komisyonu'nun bu somut adımlarda kaydedilen ilerlemeler konusunda düzenli olarak rapor vermesini tavsiye eder. Avrupa Komisyonu'nun değerlendirmelerine göre bu eylem planı gerçekleştirilmişse, müzakereler Aralık 2006'da veya mümkün olan en erken tarihte yani Türkiye bunları gerçekleştirir gerçekleştirmez başlayacaktır.*

Nihayet AIV Avrupa Birliği'ne ve ulusal hükümetlere Türkiye'nin olası katılımına kamuoyu desteğini arttırmak için büyük çabalar göstermeye hazır olmalarını tavsiye eder. Daha önce de değinildiği gibi çeşitli AB ülkelerinde Türkiye'nin olası üyeliği projesinin bütünü konusunda, sadece bu ülkeden muhtemel büyük çapta göç akımları nedeniyle değil, Türkiye'nin "başka olduğu" düşünüldüğü için de tereddütler vardır.⁴² Avrupa Birliği zirveleri Türkiye'ye üyelik konusunda sürekli sözler vermiş ancak bu kararın niteliği ve nedenleri ve olası sonuçları hakkında halkı bilgilendirmek için ciddi girişimlerde bulunulmamıştır.

40 Bkz. Amnesty International raporu, "Turkey: Women Confronting Family Violence", Mayıs 2004.

41 Daha önce değinildiği gibi son dönemde bir davada, hâkim, Devlet Güvenlik Mahkemelerinde dava açılmayacağını çünkü bu mahkemelerin son anayasa değişikliği ile ortadan kaldırılmış olduğuna karar verdi.

42 Bkz. ek II, bu ek Hollanda'da Türkiye'nin üyeliği konusunda kuşkular olduğunu göstermektedir.

İnsan haklarının 1999'daki durumu (ilk AIV tavsiyesi temelinde) ve bu tarihten 1 Temmuz 2004 yılına kadar gerçekleşen ilerlemeler

1999 TAVSIYESİ

2004'TEKİ DURUM

Genel

Türkiye'den, Kopenhag kriterlerini benimsediği ve bu kriterleri kabule hazır olduğunu ikirciksiz bir biçimde belirtmesi beklenmelidir.

Genel

Türkiye Kopenhag kriterlerini ikirciksiz bir biçimde kabul etmiştir.

1. Avrupa Ulusal Azınlıkları Koruma Sözleşmesi'ne katılmamıştır ve sadece dini azınlıkları tanımaktadır.

1. Türkiye hâlâ sözleşmeye katılmamıştır ve 1923 Lozan Anlaşması'nı kendine göre, çok dar bir şekilde yorumlamaktadır.

2. Devlet Güvenlik Mahkemelerinin rolünün sınırlandırılması gerekmektedir.

2. Türk parlamentosunun Mayıs 2004'te kabul ettiği anayasa değişikliğinde Devlet Güvenlik Mahkemelerinin kaldırılmasına ilişkin bir öneri bulunmaktadır.

3. AİHM'in kararlarını tümüyle uygulamak ve mahkemenin işaret ettiği insan hakları ihlallerinin gelecekte tekrarını önlemek için tedbir almak.

3. Hükümet kararları tümüyle uygulamakta ısrarlıdır. Bu konuda önemli bir örnek Leyla Zana ve diğer üç parlamenterin durumudur. Zana ve arkadaşları PKK'ya destek oldukları gerekçesiyle 15 yıla mahkûm edildiler. AİHM bu kararı kaldırdı. 21 Nisan 2004'te Devlet Güvenlik Mahkemesi mahkûmiyeti onayladı. Fakat Haziran 2004'te Yargıtay sanıkları temyiz ettikleri kararı beklemek üzere serbest bıraktı.

4. Yargının açıklığı ve her tür gözetim altına alınma hâlinde zanlının derhal avukatlarıyla gizli görüşme hakkının güvence altına alınması.

4. Gözaltına alınanlar şimdi 48 saat sonra avukatlarıyla görüşebiliyorlar. Bu, konuyla ilgili genel kabul gören Avrupa normlarına uygun değildir.

5. İşkence Üzerine BM Komitesi ve İşkencenin Önlenmesi İçin Avrupa Komitesi'nin tavsiyeleri hayata geçirilerek ve suçlulara karşı sıkı bir takibat politikası izlenerek, işkence ve zulüm uygulamalarına, tutukluların insanlık dışı ve aşağılayıcı muameleye tâbi tutulmasına son verilmelidir. Adı geçen ikinci örgüt, 1999 yılında gelişmelerin olumlu yönde ilerlediğini, ancak hâlâ işkence olayları

5. Yasa bu konudaki uluslararası hukuksal normlara uygundur. "Zero tolerance" politikasına rağmen pratikte zalimce ve insanlık dışı davranış ve hatta işkence olaylarına rastlanmaktadır. Ancak 1999'da dikkatlice başlatılmış iyileştirme giderek ilerlemektedir.

görülmekte olduğunu ve “zero tolerance” politikası öneren genelgenin uygulanmaya geçirilmediğini belirtmiştir.

6. Türkiye Avrupa İnsan Hakları ve Temel Özgürlükler Sözleşmesi'nin altıncı protokolünü (ölüm cezasının kaldırılması) kabul etmelidir.	6. Türkiye protokolü kabul etmiştir, Avrupa Konseyi'ne bildirilmesi gerekmektedir.
7. Gerekliyse devletin koruması altında barışçı gösteri yapma hakkının tanınması ve uygulanması.	7. Bu hak konusundaki sınırlamalar 2002 ve 2003 yıllarında azaltıldı. Toplantı ve gösteriler yeni yasaya göre ancak suç işlenmesi için acil ve açık bir tehdit varsa yasaklanabilmektedir.
8. Dinsel düşünceleri barışçı bir şekilde dile getirme hakkı da dâhil, dinsel özgürlüklerin tanınması ve bunlara saygı gösterilmesi.	8. 1999'dan sonraki yasal reformlar buna daha fazla imkân vermektedir.
9. Düşünce özgürlüğüne ve basın özgürlüğüne, Kürtlerin çoğunluğu oluşturduğu illerde Kürtçe yazılı basın, radyo ve televizyon yayınları da dâhil olmak üzere, tam saygı gösterilmesi.	9. Bu konuda anayasada ve ilgili yasalarda birçok sınırlama kaldırılmıştır. Ancak liberalleşmenin daha da yaygınlaştırılması mümkündür. Yeni yasalar, Kürtçe yazılı basın ile radyo ve televizyon yayınına olanaklı kılarak bu konuda ağır da olsa bir başlangıç yapılmasını sağlamıştır.
10. İstismar kurbanları ve evlilik kurumu içinde tacize maruz kalanlar gibi zor durumda bulunan kadınları korumak.	10. Bu durumu iyileştirmek için çeşitli önlemler alınmış olmakla birlikte bazı sorunlar, zihniyet ve tutum değişikliği gerektirdiği için, varlığını sürdürmektedir.
11. Avrupa Birliği işçi ve sendika hakları alanında Türkiye'ye, örneğin eğitim yardımı gibi, katkılarda bulunarak bu alanda daha iyi bir düzenleme oluşturmasına yardımcı olabilir. Bu haklar bir hareket noktası olarak kabul edilip ileride daha duyarlı konuların benzer pratik yöntemlerle ele alınması için ilk girişimler yapılabilir.	11. Türkiye işçi ve sendika haklarını iyileştirmek için ilk adımları atmıştır.
12. Türkiye, azınlıkların olmadığı tabusunu kırmalıdır. (Türkiye birliğine zarar geleceği korkusuyla sadece dini azınlıkları tanımaktadır.)	12. Türkiye hâlâ sadece dini azınlıkları tanımaktadır.

13. Güneydoğu Anadolu'daki silahlı mücadelenin çözümü için bir çıkış yolu bulunmalı, Türk devleti ve PKK silahlı mücadeleye son vermelidir.

13. 1999 yılında PKK ile Türkiye arasındaki silahlı mücadele fiilen sona erdi ve 2002 yılında Türkiye'nin güneydoğusundaki olağanüstü hâl son ilde de kaldırıldı.

Ayrıca 2003 yılında Türk parlamentosunun Birleşmiş Milletler'in Uluslararası Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi'ni ve Uluslararası Ekonomik Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi'ni onaylamış olması önemlidir. Ancak Türkiye bu anlaşmaların eğitim hakkı ve azınlık hakları ile ilgili maddelerine çekince koymuştur. Türkiye Avrupa Konseyi'nin Ulusal Azınlıkları Koruma Çerçeve Sözleşmesi'ni henüz imzalamamıştır.

AIV, Bölüm IV.3.1’te ve sonuçlarda Avrupa Birliği ülkelerinde ve bu ülkelerin halkları arasında, Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne olası katılımı konusunda tereddütler olduğunu saptamıştı. Hollanda’da durumun bu yönde olduğu Sosyal ve Kültürel Planlama Kurumu’nun (SCP) henüz yayımlanmamış verilerinden de anlaşılmaktadır. AIV’nin, SCP’nin izniyle kullandığı bu veriler aşağıdaki tabloda sunulmaktadır. 16 yaş ve üzerinde Hollandalıların 2004 ilkbaharında “...Ve Avrupa Birliği’nin yeni üye ülkelerle genişlemesi söz konusu olduğunda, aşağıdaki önermelerden hangisi sizin düşüncenize en yakın olanıdır?” sorusuna cevapları:

	YAŞ GRUPLARI				EĞİTİM DÜZEYLERİ		
	tümü	16-34	35-54	55+	alt düzeyde meslek eğitimi	lise- meslek lisesi	yüksek eğitim
Avrupa Birliği, katılım kriterlerini karşılayan, Türkiye dahil, tüm aday devletlerin katılımıyla daha da genişlemelidir.	13	13	14	10	9	12	22
Avrupa Birliği, katılım kriterlerini karşılayan Avrupa aday devletlerinin katılımıyla daha da genişlemelidir	22	24	25	16	17	25	29
Bu yıl 10 yeni devletin katılımıyla gerçekleşen genişlemeden sonra Avrupa Birliği uzun bir dönem büyümemelidir	18	17	15	23	18	18	17
Avrupa Birliği mevcut 15 üye devletle sınırlı kalsa daha iyi olurdu	17	16	17	17	18	14	18
Avrupa Birliği küçük kalmış olsa daha iyi olurdu	14	11	14	16	16	14	9
Bilmiyor	17	20	16	17	23	17	5
(N = 100%)	(2239)	(722)	(869)	(648)	(1035)	(704)	(494)

Kaynak: Sosyal ve Kültürel Planlama Kurumu, Geleceğe ilişkin beklentiler araştırması 2004; ağırlıklı ortalamalar.

Ek

**AVRUPA BİRLİĞİ'NİN 1963 – 2004
ARASINDA TÜRKİYE'YE İLİŞKİN TUTUMU**

GİRİŞ

Bu ek, Avrupa Birliği'nin genişlemesi ve Türkiye'ye karşı tutumu bağlamındaki son gelişmelere ağırlık vererek, 1959 yılından bugüne Avrupa Birliği ve Türkiye arasındaki ilişkilerin gelişimini sergilemektedir. Şu noktalar ele alınmaktadır: 1. Sorunlu bir başlangıçtan sonra iyi ilişkiler; 2. Menzil giderek gözden kayboluyor; 3. Türkiye'nin 1987 yılındaki müracaatı ve Akdeniz yaklaşımı; 4. Gümrük Birliği – üyelik her zamankinden daha uzak; 5. Draussen vor der Tür? 6. Yine de aday devlet.

1. Sorunlu bir başlangıçtan sonra iyi ilişkiler

1959

31 Temmuz 1959'da Türk hükümeti Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) ile gelecekte üyeliğin temelini oluşturması gereken bir ortaklık anlaşması talebinde bulunur. Ortak Pazar'a katılma isteğinin önemli bir nedeni Türkiye'nin dış ticaretinde en büyük payın (% 30'un üzerinde), mali yardım da aldığı AET üyesi altı ülkeye ait olmasıdır. Bir diğer neden o sıralar en büyük sektör olan tarım sektörünün Roma Anlaşması'na dâhil edilmesi isteğidir. Türkiye'nin AET ile ortaklık anlaşması talebinin politik nedenleri de vardır: Talep Yunanistan'ın müracaatından dört gün sonra gerçekleşir.

Yunanistan'ın başvurusu çerçevesinde yapılan müzakerelerde ortaya çıkan sorunlardan hareketle, Bakanlar Konseyi, başlangıçta ekonomik durumu Yunanistan'dan da kötü olan Türkiye ile görüşmelere başlamanın istenirliği konusunda kuşkuludur. Türkiye ise ısrarla Avrupa'daki jeopolitik konumunun önemini vurgular. Bunun önemli bir argüman olarak görüldüğü, daha sonraki Ortaklık Anlaşması (1964'te) konusunda Hollanda'da kaleme alınmış açıklayıcı bir belgeden de anlaşılmaktadır. Belgede şunlar söyleniyor: "Türkiye'nin NATO ittifakı içinde yer alması ve ülkenin hassas coğrafi konumu, Türkiye'ye hür Batı dünyasına daha sıkı bir bağlarla bağlanma imkânı vermek için ağırlık taşıyan gerekçelerdir. Türkiye'ye avantajlar tanıyan bir AET ortaklığı ile bu konuda bir açılım yaratabilir." Nihayet 11 Mayıs 1960 Zirvesi, Avrupa Komisyonu'na görüşmeleri başlatma yetkisi verir. Türkiye'de 1960 askeri darbesi nedeniyle görüşmeler uzun süre ertelenir.

1963

9 Eylül 1963 tarihinde AET-Türkiye Ortaklık Anlaşması imzalanır (Ankara anlaşması). Ortaklık anlaşması üç gelişme aşaması saptar:

1. İlk etap ya da '*hazırlık aşaması*', Türkiye'ye, ekonomisini canlandırmak için çaba gösterme ve tedrici olarak, gümrük birliğine katılımın getireceği yükümlülükleri yerine getirebilmek için yeteri kadar sağlam bir konuma gelme imkânı vermelidir. Topluluk Türkiye'ye ticari ve mali alanlarda destek olacaktır. Ayrıca, Türkiye, tarife kontenjanları sayesinde sınırlı sayıda Türk ürününü normal gümrük vergisi oranlarının altında bir orandan Avrupa piyasaya sürme imkânına kavuşmaktadır. Bir Ortaklık Konseyi anlaşmanın uygulanmasını denetleyecektir. Bu organ bir taraftan Türk hükümeti üyeleri, diğer taraftan Avrupa Komisyonu, Topluluk Bakanlar Konseyi ve aynı zamanda üye ülkeler hükümet temsilcilerinden oluşacaktır. Ortaklık Konseyi kararlarını ittifakla alacaktır. Ortaklık Konseyi, ortaklığa ilişkin tüm anlaşmazlıkları halletme yetkisine sahiptir.

2. İkinci etap ya da '*geçiş aşaması*' Türkiye ile Topluluk arasında gümrük birliğinin tedrici bir şekilde gerçekleştirilmesini mümkün kılmalıdır. Bu aşama ile ilgili olarak 1963'te mal ticareti trafiği ve diğer ekonomik kurallar konusunda bir çerçeve çizilmesiyle yetinilir. Kurumsal yetkiler genişletilir: Ortaklık Konseyi ikinci aşamada Ortaklık Anlaşması'nın hedeflerinden

herhangi birine ulaşmak için, anlaşmada bu konuda yetkili olduğu açıkça belirtilmemiş de olsa, ortaklaşa adımlar atmaya yetkili kılınır. Aynı zamanda Ortaklık Konseyi, Ekonomik ve Sosyal Komite ve Avrupa Topluluğu'nun diğer organlarıyla Türk tarafında bunlara paralel organlar arasındaki ilişkilerden sorumlu olabilir. Geçiş aşamasında uygulamaya ilişkin önlemlerin Ortaklık Konseyi tarafından saptanması gerekmektedir.

3. Son etap ya da ortaklığın '*nihai aşama*'sı, bir önceki aşamada kaydedilmiş başarılar üzerine bina edilecektir. Bu şekilde yavaş yavaş oluşturulan gümrük birliği, aynı zamanda, anlaşmaya taraf olanların ekonomileri arasında giderek daha sıkı bir koordinasyonu gerektirecektir.

1964

15 Ocak 1964'te ortaklık anlaşması yürürlüğe girer. Ortaklık Konseyi'nin ilk toplantısında tarife kontenjanları saptanır.

1965

İkinci Ortaklık Konseyi toplantısında 15 Türk 15 Avrupa Parlamentosu üyesinden oluşan bir Karma Parlamento Komisyonu kurulur.

1969

Karma Parlamento Komisyonu'nun Paris toplantısı: Komisyon AET ve Türkiye ilişkilerinde Türkiye'nin Ortaklık Anlaşması yapılmış bir ülke olduğu ve zaman içinde Topluluk üyesi olacağını hesaba katılması gerektiği düşüncesindedir. Avrupa Parlamentosu 30 Haziran 1969 tarihli kararında bu tavsiyeyi benimser.

1970

İmzalanan bir Katma Protokol'le Ortaklık Anlaşması'nın ikinci aşaması, Türk ekonomisinin tedrici olarak Ortak Pazar ile bütünleştirilmesi başlar. Protokol gümrük birliğinin adım adım gerçekleştirilmesini hedefler. Türk ekonomisinin uyumlu hâle getirilmesi için gereken zaman süresi ilke olarak 12 yıldır, ancak en çok 22 yıla kadar çıkabilir. Protokol, metinde hemen hemen hiç sözü edilmeyen tarım sektörü hariç, tüm ekonomiyi kapsamaktadır. Bunun nedeni, bu konunun Avrupa Topluluğu için büyük bir hassasiyet taşıyor olmasıdır. Tarıma bu aşamadan sonra (yani 12 ya da 22 yıl sonra) sıra geleceği kararlaştırılır. Fakat Protokol, 1976 ve 1986 yılları arasında hayata geçirilmesi gerektiği düşünülen, emeğin serbestçe dolaşımı konusuna ilişkin ayrıntılı bir bölüm içerir.

1973

Yeni üye ülkelerin (İngiltere, İrlanda ve Danimarka) Topluluk'a katılımı dolayısıyla Avrupa Birliği ile Türkiye arasında imzalanan Ortaklık Anlaşmasını Tamamlayıcı Protokol ve aynı zamanda 1970'te imzalanmış Ortaklık Anlaşmasının ikinci aşamasını başlatan Katma Protokol yürürlüğe girer.

2. Menzil giderek gözden kayboluyor

1974

3 Temmuz 1974'te Türkiye Kıbrıs'a müdahale eder ve Ada'nın kuzey kesimini, Kıbrıs Türk toplumunu Yunanistan/Kıbrıs Rum toplumunun 'enosis' (Kıbrıs'ın Yunanistan'a katılması) yönünde uğraşlarına karşı korumak için işgal eder. Askeri müdahale Türkiye ve Avrupa Topluluğu arasındaki ilişkileri etkilemez: Ortaklık çerçevesindeki ilişkiler normal seyrini izler. Kıbrıs ile AET arasındaki ortaklık anlaşması ile ilgili olarak, AET, ortaklık anlaşmasının yarattığı avantajlardan tüm Kıbrıs toplumunun yararlanması gerektiği tutumunu benimser.

70'li yılların ortalarında ekonomik gelişmelerin sonucu olarak Türkiye ve AET arasındaki ilişkiler bozulur. Türkiye'de ciddi bir ekonomik kriz hüküm sürmektedir ve bunun sonucu

olarak ortaklık da krize girmiştir. Türkiye'nin çeşitli Akdeniz ürünleri ile ilgili taviz talebi karşısında AET korumacı bir tutum alır. Bunun ardından Türkiye 1977 yılında, ekonomik politikaları Avrupa Topluluğu ile koordine etmek amacıyla yürütülen vergi ve tarife sistemi uyarlamalarını durdurur. Muhtemelen ilişkilerin bozulmasının en önemli nedeni AET üyesi ülkelerin Türk işçilerinin serbest dolaşım hakkını tanımayı reddetmeleridir. İşçi göçü ('gastarbeiders') dönemi sona ermiştir ve birçok üye ülke, yükselen işsizlik sorunuyla karşı karşıyadır.

1980-1985

Şubat 1980'de Ortaklık Konseyi anlaşmayı 'tekrar canlandırma'ya karar verir. Toplumsal, ekonomik, teknik, mali ve tarımsal alanda işbirliği yapmak için çeşitli kararlar alınır. Ancak canlandırma çalışmaları, Türkiye'de Eylül 1980'de ordunun iktidara el koymasıyla hızla baskı altına girer. Toplum organları demokratik kurumların kısa zamanda tekrar oluşturulması ve insan haklarına saygı gösterilmesini talep ederler. Askerlerin verdiği güvenceler dikkate alınarak ilk aşamada ortaklık çerçevesindeki ilişkiler sürdürülür fakat mali yardım (o dönem yılda 647 milyon ECU) durdurulur.

1981 yılında bir sonraki döneme ilişkin mali protokolle ilgili görüşmeler tamamlanır, ancak Türkiye'deki siyasal koşullar nedeniyle, Toplum üyesi ülke kurumları, onaylama formalitelerini tamamlamazlar. Toplum üyeleri parlamenter demokrasi ve insan haklarına saygının önemi konusunu vurgulamaya devam ederler. Türkiye demokrasiye döndükten sonra mümkün olan en kısa sürede AET'ye üye olmak istediğini açıklar. Ancak demokrasiye dönüş gecikecek ve bunun sonucu olarak Ortaklık Anlaşması'nın işleyişi ertelenecektir. 1 Ocak 1981 tarihinde Yunanistan AET'ye katılır, böylece Kıbrıs sorunu ve Türkiye ile ilişkiler AET içinde yeni bir boyut kazanır.

1982 yılında Ortaklık Konseyi, Türkiye'nin isteği üzerine, ancak bir kez ve büyükelçiler düzeyinde bir araya gelir.

1983'te Türkiye ile Toplum arasındaki ilişkiler en dip noktasına vurmuştur: sadece Ortaklık Anlaşmasının günlük idari işleri sürdürülmektedir. Durağanlık, Türkiye'deki siyasal koşullar nedeniyle ilişkilerin dondurulmuş olmasının yanı sıra, Yunanistan ve Türkiye arasındaki gergin ilişkilerden de kaynaklanmaktadır. 15 Kasım 1983 yılında Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti bağımsızlığını ilan eder. Bu cumhuriyet sadece Türkiye tarafından devlet olarak tanınır. Avrupa Topluluğu, özellikle Birleşmiş Milletler'in tarafları masaya oturtmak için daha önce yapmış olduğu girişimleri dikkate alarak durumdan duyduğu üzüntüyü dile getirir. Birleşmiş Milletler'in tutumu doğrultusunda, Avrupa Topluluğu Kıbrıs'ın birliği, bağımsızlığı ve egemenliğini vurgular ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ni tanımaz.

1985 yılında ilişkiler bir ölçüde düzelir. Türkiye sıkıyönetimi kaldırmaya söz verir ve Avrupa temsilcilerinin insan haklarının durumu konusunda bilgilenecek için Türkiye'yi ziyaret etmesine izin verir. İnsan haklarının durumu kaygı vericidir ve ilişkilerin normalleşmesinin önünde bir engeldir.

3. Türkiye'nin 1987 yılındaki müracaatı ve Akdeniz yaklaşımı

1986

1986 yılında İspanya ve Portekiz AT'ye katılırlar. Böylece bu ülkelerde ikamet edenler (Türkiye'nin tersine) işçilerin serbest dolaşım hakkından yararlanırlar. Türkiye ile AT arasında Ortaklık Anlaşması'na göre 1 Aralık 1986'tan önce gerçekleştirilmiş olması gereken serbest işçi dolaşımını uygulaması hâlâ başlatılmamıştır. Ancak 1986'da Toplum ile Türkiye arasındaki diyalog altı yıldır ilk kez bakanlar düzeyinde bir araya gelen Ortaklık Konseyi ile tekrar canlandırılır.

1987

İlişkiler daha da normalleştirilir: İspanya ve Portekiz'in Topluluk'a katılımı nedeniyle Ortaklık Anlaşması'na eklenecek bir uyum protokolü üzerine görüşmeler tamamlanır ve bir ekonomik protokol imzalanır. Bunun yanı sıra Türkiye'de 10 milyon ECU değerinde gelişme projeleri başlatılır. 14 Nisan 1987'de Türkiye Avrupa Topluluğu üyeliğine başvurur.

1988

Yunanistan, İspanya ve Portekiz'in AT'ye katılımı dolayısıyla Ortaklık Anlaşması'na ek protokoller düzenlenir. Ortaklık Konseyi'nde, Yunanistan dâhil, yeni üyeler de temsil edilecektir.

1989

Anlaşma'nın 237. maddesine uygun olarak Avrupa Komisyonu 17 Aralık'ta bir 'Görüş' ('avis') yayımlar. Avrupa Komisyonu, genel olarak Avrupa Tek Senedi'nin hedeflerine ulaşmanın mutlak bir öncelik taşıdığını ve 1993 yılından önce herhangi bir ülke ile katılım görüşmelerinin arzulanır olmadığını belirtir. Ayrıca Avrupa Komisyonu Türkiye'nin katılımına ilişkin olarak bazı özgül problemler olduğunu belirtir. İlk olarak Türkiye'nin sosyo-ekonomik konumu zayıftır. Ayrıca Türkiye'nin Avrupa Topluluğu üyesi bir ülkeyle –Yunanistan– anlaşmazlıkları olduğu olgusu bulunmaktadır (bilindiği gibi Yunanistan Türkiye'nin üyeliğine karşı çıkmaktadır). Nihayet insan hakları, azınlıklar ve demokrasiye ilişkin sorunlar Türkiye'nin katılımı önünde büyük bir engel oluşturmaktadır. Yine de Avrupa Komisyonu gelecekte bir katılım ihtimalini göz önünde tutar ve bu nedenle Ortaklık Anlaşması çerçevesinde ilişkilerin güçlendirilmesini savunur.

1990

3 Şubat 1990 tarihinde, Avrupa Komisyonu'nun görüşü (avis), Bakanlar Konseyi tarafından onaylanır. Konsey de Türkiye ile bağların güçlendirilmesi isteğini dile getirir. Bu ortamda 1981 yılında imzalanmış olan mali protokol yürürlüğe girer. Avrupa Komisyonu gümrük birliğinin 1995 yılına kadar tamamlanmasını ve Türkiye ile sanayi ve teknoloji sektörlerinde, politik ve kültürel alanlarda işbirliğinin arttırılmasını önerir.

1991

Ortaklık Konseyi 1991 yılında, 1986'dan beri ilk kez toplanır ve Ortaklık Anlaşması çerçevesinde ilişkilerin geliştirilmesi konusu ele alınır.

1992

Avrupa Birliği Lizbon Zirvesi Türkiye'nin Avrupa'nın mevcut politik durumunda Türkiye'nin rolünün önemini vurgular ve en yüksek düzeyde siyasi diyalog kurularak Türkiye ile işbirliğinin yoğunlaştırılmasını kararlaştırır. Aynı zamanda Avrupa Birliği ile Türkiye arasında gümrük birliği oluşturulması için müzakerelere başlanır. Zirve, ayrıca Türkiye, Kıbrıs ve Malta'nın taleplerini görüşür. Avrupa Birliği Zirvesi bu talepleri yararlılıkları açısından değerlendirecektir. Avrupa Birliği Edinburg Zirvesi Türkiye ile Ortaklık Konseyi toplantılarının pozitif sonuçlarını över. Bakanlar Konseyi'nden bu ülke ile Lizbon Zirvesinde saptanan politika doğrultusunda özel ilişkiler geliştirmeyi sürdürmesini ister.

1993

Avrupa Birliği Kopenhag Zirvesi, aday devletlerin Avrupa Birliği'ne katılabilmesi için karşılamak zorunda olduğu kriterleri saptar. Aday devletler demokrasiyi, hukuk devletini, insan haklarını ve azınlıklara karşı saygıyı ve azınlıkları korumayı güvence altına alan istikrarlı kurumlara sahip olmalıdır. İşleyen bir piyasa ekonomisine sahip olmalı, öte yandan Birlik içindeki rekabet baskısı ve piyasa güçlerine karşı koyma kapasitesine sahip olmalıdırlar.

Üyelik, adayların üyeliğin yükümlülüklerini üstlenebilecek durumda olduklarını varsayar, bu aynı zamanda siyasal, ekonomik ve parasal birlik hedeflerini destekledikleri anlamına gelir. Zirve bu kriterleri özellikle Orta ve Doğu Avrupa ülkelerini göz önünde tutarak saptamaktadır. Buradan, zımnen Türkiye'nin henüz üyeliğe uygun görülmediği çıkarılabilir. Avrupa Birliği Zirvesi, Türkiye ile ilgili olarak, kendisini, Bakanlar Konseyi'nden Avrupa Birliği Lizbon Zirvesinde kararlaştırılan, Türkiye ile daha yoğun işbirliği ve ilişkilerin geliştirilmesi önerilerini pratiğe geçirmesini istemekle sınırlar. Böylece 1964'teki Ortaklık Anlaşması ve (gümrük birliği oluşturulmasıyla ilgili) 1970 protokolünde geleceğe ilişkin vaatlere geri dönmüş olur.

1994

Türkiye'de insan haklarının durumu kötüleşmektedir. Avrupa Birliği'nin bu konudaki kaygılarına rağmen yine de bazı olumlu gelişmeler meydana gelir:

- Avrupa Komisyonu gümrük birliğinin tamamlanması için saptanan kılavuzu onaylar.
- Avrupa Birliği Korfu Zirvesi Avrupa Birliği'nin Akdeniz bölgesi politikasının güçlendirilmesi amacıyla Avrupa-Akdeniz Ortaklığı'nın oluşturulması girişimini başlatır. Türkiye'nin de katılacağı Avrupa-Akdeniz Ortaklığı, Avrupa Birliği, Orta ve Doğu Avrupa ile Akdeniz bölgesindeki ortaklık anlaşması yapılmış ülkeleri kapsayan bir serbest ticaret bölgesi olmalıdır.

Avrupa Birliği Essen Zirvesi Akdeniz bölgesinin Avrupa Birliği için stratejik önemde öncelikli bir bölge olduğunu vurgular. Avrupa Birliği'nin, Akdeniz bölgesi ülkelerini, bölgelerini, tedricen, bir barış, istikrar, refah ve işbirliği alanına dönüştürmek için gösterecekleri çabada destekleyeceğini onaylar. Bu amaçla Avrupa Birliği bir 'Avrupa-Akdeniz Bölgesi' ortaklığı oluşturmak, buna uygun anlaşmaları geliştirmek, taraflar arasındaki ticari ilişkileri, Uruguay Raundu sonuçlarını da temel alarak ve aynı zamanda Topluluğun değişen önceliklerini göz önünde tutarak tedricen güçlendirmek istemektedir. Konsey, Barselona'da Kasım'da yapılacak konferansta Avrupa-Akdeniz ortaklığının temellerinin atılmasını arzular. Türkiye ile Avrupa arasındaki yakınlıktan duyduğu memnuniyeti dile getirir.

1995

Avrupa Parlamentosu gümrük birliğinin tamamlanmasını onaylar, fakat Türkiye'de insan haklarına ilişkin gelişmeleri yakından izlemesi gerektiğini belirtir. Avrupa Komisyonu Avrupa Parlamentosu'na bu konuda düzenli olarak rapor vermelidir. Mart ayında gümrük birliğinin oluşumunun önkoşulları üzerine Ortaklık Konseyi'nde anlaşmaya varılacaktır.

Avrupa Birliği ve aralarında Türkiye'nin de bulunduğu on iki Akdeniz ülkesi, 28 Kasım'da Barselona'da, siyasal, ekonomik, kültürel ve toplumsal işbirliği için bir çerçeve yaratan Avrupa-Akdeniz Ortaklığı bildirgesini imzalarlar. En önemli iki amaç:

- siyasal reformları desteklemek ve insan hakları ile düşünce özgürlüğünü güvence altına almak;
- büyümeyi, yaşam standartlarını yükseltmeyi ve istihdamı arttırmaya yönelik ekonomik ve siyasal reformları desteklemektir.

Ortaklık üç altbölümden oluşmaktadır:

1. Avrupa Birliği ile on iki Akdenizli ortağı arasında çokyanlı siyasal, ekonomik ve toplumsal diyalog;
2. bir dizi Avrupa-Akdeniz ortaklık anlaşması;
3. Avrupa Birliği ile Akdenizli ortakları arasında daha yoğun toplumsal işbirliği.

İlke olarak her yıl bir Avrupa-Akdeniz Konferansı toplanır. Ortaklığa üye devletler, Avrupa Birliği organları ve Türkiye'nin yanı sıra Fas, Cezayir, Tunus, Mısır, Ürdün, İsrail, Suriye, Lübnan, Malta, Kıbrıs ve Filistin Yönetimi katılır.

Avrupa Birliği Madrid Zirvesi, Barselona Avrupa-Akdeniz Konferansı'nda ulaşılan sonuçların ('Barselona süreci') taşıdığı büyük öneme işaret eder. Avrupa Komisyonu Bakanlar Konseyinden Barselona bildirgesini ve çalışma programını uygulamaya koymasını ister. Akdeniz bölgesinde barış, istikrar ve refahı güvence altına almak yeni Avrupa-Akdeniz ortaklığına katılan tüm ülkelerin kolektif görevidir ve "Barselona ruhu", bu sürecin devamlılığı için bir esin kaynağı olmalıdır. Bu süreç bir Akdeniz Bölgesi Pakti'nin imzalanmasıyla tamamlanmalıdır.

Avrupa Birliği Madrid Zirvesi gelecek beş yılın gündemini belirlerken, diğer noktaların yanı sıra, Birlik'in komşusu ülkelerle, özellikle Rusya, Ukrayna, Türkiye ve Akdeniz lkeleri ile sürdürülmekte olan diyalog, işbirliği ve ortaklık politikası için daha çok çaba gösterilmesi gerektiğine işaret eder. Türk hükümeti, kendisinin transatlantik topluluğa daha da fazla entegre olmasını sağlayacak olan demokrasiyi güçlendirme ve ekonomik reformları yürütme çabalarında desteklenecektir.

31 Aralık 1995'te Türkiye ile Avrupa Birliği arasında Gümrük Birliği uygulamaya geçer.

4. Gümrük Birliği – Türkiye'nin yeliği her zamankinden daha uzak

1996

Avrupa Komisyonu'na göre Gümrük Birliği iyi yürümektedir. Ancak demokratik ve ekonomik reformlar sürecinde pek az ilerleme kaydedilmiştir. İnsan hakları hâlâ sürekli olarak ihlâl edilmektedir. şubat ayında Avrupa Parlamentosu Türkiye'de insan haklarının durumunu ve terörü kınar. Türkiye ve Yunanistan arasında Eğe Denizindeki birkaç ada konusundaki anlaşmazlık nedeniyle ortaya çıkan gerilim konusunda kaygılarını dile getirir. Aynı yıl kck Kardak adası konusunda bu gerilim neredeyse bir kriz boyutuna ulaşır. Türkiye bu anlaşmazlığı Uluslararası Adalet Divanı'na gtrmedike, Yunanistan Türkiye'nin Gümrük Birliği nedeniyle hakkı olan 375 milyon ECU'nn ödenmesini vetosunu kullanarak önler. şubat ayında Avrupa Parlamentosu, Avrupa Komisyonu'na Barselona süreci çerçevesinde Türkiye için ayrılmış olan paraları, ancak demokrasi, insan hakları ve "sivil toplum"un gelişimi için kullanıldığı sürece (yani Türk hükümetinin kullanımı için değil) serbest bırakma çağrısında bulunur. Avrupa Komisyonu bu paraları ancak Avrupa Parlamentosu ile iştişareden sonra harcamayı kabul eder.

Avrupa Birliği Dublin Zirvesinde, Başkanlıktan Ege Denizindeki durumla ilgili uluslararası normlara uygun kabul edilebilir bir zm bulunması için girişimlerini sürdürmesini ve aynı zamanda kısa dönemde bir Ortaklık Konseyi oturumu gerçekleştirebilmek için Türk hükümeti ile temaslarını devam ettirmesini ister. Aynı zamanda Avrupa Birliği'nin gerek ekonomik ve gerekse politik alanlarda Türkiye ile ilişkilerin daha da geliştirilmesine atfettiği önem tekrar vurgulanır. İlişkiler alanında hâlâ bazı ciddi sorunların zm beklemekte olduğuna üzülerek işaret edilir. Avrupa Konseyi, Türk hükümetinin insan hakları durumunun iyileştirilmesi amacıyla önlemler almak istediğini açıklamasından sevinç duyar. Avrupa Birliği ile kurulmuş yakın ortaklık ilişkileri çerçevesinde, insan haklarına saygıyla ilgili olarak en yüksek standartlara göre hareket edilmesi gerektiğini vurgular. Avrupa Konseyi, Türkiye'nin, Kıbrıs'ta BM Güvenlik Konseyi kararları doğrultusunda bir zme varılmasına katkıda bulunmak için nüfuzunu kullanmasında ısrar eder.

1997

Hollanda'nın başkanlığını yaptığı gayri resmi bir Genel Konsey toplantısında (Mart 1997) Eğe Denizi'ndeki Yunan-Türk sorunlarını tartışabilmek için bir 'akil adamlar inisiyatifi' oluşturma düşüncesi dile getirilir. Türkiye ve Yunanistan bu düşünceyi benimser, ancak akil adamlar komisyonu bir araya gelmez. Nisan ayındaki Ortaklık Konseyi Türkiye'nin ye olabileceğini

teyit eder, fakat gümrük birliğine ilişkin 375 milyon ECU hacmindeki mali düzenlemenin uygulanması konusunda bir anlaşmaya varılamaz.

15 Temmuz'da, Avrupa Komisyonu, AB Konseyi'nin talebi üzerine, Avrupa Birliği ile Türkiye arasındaki ilişkilerinin gelişimi üzerine bir açıklama ister. Avrupa Komisyonu Türkiye'nin üye olabileceğini teyit eder ve Türkiye'nin diğer aday devletlerle aynı nesnel standartlar ve kriterlere göre değerlendirileceğini beyan eder. Açıklama Türkiye ile gümrük birliğinin ötesinde ilişkiler kurulması önerileri üzerine yoğunlaşır. Bu öneriler gümrük birliğinin güçlendirilmesi, tarım, insan hakları ve insani yardım sorunları, makroekonomik diyalogun tekrar başlatılması, topluluk programlarına katılım, adalet ve içişleri alanlarında işbirliği vb. noktalara ilişkindir.

Temmuz 1997'de sayfalarında Türkiye'ye de yer verilen 'Gündem 2000' yayımlanır. Ülkedeki siyasal ve ekonomik durumun tasvirinin yanı sıra, Türkiye'ye bölgedeki sorunlar ve Kıbrıs'taki durum nedeniyle sorumlulukları hatırlatılır. Tüm bunlar Avrupa Birliği'nin Türkiye'yi daha yakın ilişkiler başlatma çabasında desteklediği saptaması temelinde ifade edilir.

Lüksemburg Avrupa Birliği Zirvesi, Avrupa Birliği üyesi ülkeler ile Avrupa Birliği'ne alınmak isteyen ve AB'nin savunduğu değerleri, iç ve dış hedeflerini benimseyen diğer Avrupa ülkelerini bir araya getiren bir Avrupa Konferansı düzenlemeyi kararlaştırır. Avrupa Konferansı, katılımcı ülkelerin ortak çıkarlarını ilgilendiren sorunların tartışıldığı çoktarafli bir siyasal istişare forumu olacak, dışişleri ve güvenlik, adalet ve içişleri alanlarında ve aynı zamanda özellikle ekonomi ve bölgesel işbirliği gibi diğer ortak çıkarlarla ilgili alanlarda katılımcılar arasındaki işbirliğinin daha da geliştirilip yoğunlaştırılmasını hedefleyecektir. Avrupa Konferansı'na, Avrupa Birliği üyesi devletlerin ve Türkiye'nin katılımının, taraflara aralarındaki diyalogu ve ortak çıkarlarını ilgilendiren alanlarda işbirliklerini güçlendirme olanağı vereceğine özel olarak değinilir.

Konferans üyeleri aralarında, barış, güvenlik ve iyi komşuluk ilişkileri kurmak için çaba göstereceklerini, egemenlik haklarına, Avrupa Birliği'nin üzerinde yükseldiği temel ilkelere ve aynı zamanda ülke sınırlarının bütünlüğü ve dokunulmazlığına, uluslararası hukuk ilkelerine saygı göstereceklerini taahhüt etmeli ve sınır anlaşmazlıklarını barışçı yöntemlerle, Lahey'deki Uluslararası Adalet Divanı'na götürerek çözecekleri konusunda anlaşmalıydılar. Bu ilkeleri destekleyen ve Avrupa Birliği'ne katılım kriterlerini karşılayan her ülkenin Avrupa Birliği'ne katılım hakkını tanıyan ve aynı zamanda Avrupa Birliği'nin geçmişteki bölünmüşlüklerin ve güçlüklerin arkada bırakıldığı bir Avrupa yaratma hedefini paylaşan tüm ülkeler bu konferansa davet edilecektir. AB'nin ilk etapta davet ettiği ülkeler Kıbrıs, Doğu Avrupa'daki aday devletler ve Türkiye'dir.

Avrupa Birliği Lüksemburg Zirvesi ayrıca Orta ve Doğu Avrupa'da bulunan on aday devleti ve Kıbrıs'ı kapsayan bir katılım süreci başlatmaya karar verir. Müzakerelere başlanması farklı aday devletlerle müzakerelerin aynı anda sonuçlandırılması anlamına gelmemektedir. Müzakerelerin tamamlanması ve bunu izleyecek katılım aday devletlerin Kopenhag kriterlerini ne ölçüde karşıladıkları ve Birlik'in yeni üye alma kapasitesine bağlı olacaktır. Bu kararın ışığı altında Avrupa Konseyi 1998 yılında Kıbrıs, Macaristan, Polonya, Estonya, Çek Cumhuriyeti ve Slovenya'yı Birlik'e katılım koşulları ile ilgili müzakereleri başlatmak için ikili hükümetler arası konferanslara davet etmeyi kararlaştırır. Diğer Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri ile müzakere hazırlıkları hızlandırılacaktır.

Avrupa Birliği Zirvesi Türkiye'nin de Birlik'e katılabileceğini ve diğer aday devletlerle aynı kriterler temelinde değerlendirileceğini teyit eder. Her ne kadar katılım müzakereleri üzerine düşünmek için siyasal ve ekonomik önkoşullar henüz yerine getirilmemiş olsa da Konsey, Türkiye'yi her alanda Avrupa'ya yaklaştırarak katılıma hazırlamak için bir strateji oluşturulmasını önemli bulur.

Bu strateji şunlardan oluşmalıdır:

- Ortaklık Anlaşması'nın sunduğu imkânların geliştirilmesi;
- gümrük birliğinin derinleştirilmesi;
- mali işbirliğinin yürütülmesi;
- yasal düzenlemeler ve AB müktesebatının üstlenilmesi;
- her biri için ayrı ayrı karar verilmek üzere çeşitli program ve temsilciliklere katılma.

Avrupa Konseyi, Türkiye ile Avrupa Birliği arasındaki ilişkilerin güçlendirilmesinin aynı zamanda Türkiye'nin üzerinde çalıştığı siyasal ve ekonomik reformların ilerlemesine, yani insan hakları alanındaki norm ve uygulamaların Avrupa Birliği norm ve uygulamalarına uyulanması, azınlıklara saygı ve azınlıkların korunması, Yunanistan ile Türkiye arasında tatminkâr ve istikrarlı bir ilişki kurulması ve anlaşmazlıkların yargı ve özellikle Uluslararası Adalet Divanı kararlarıyla giderilmesi, Kıbrıs sorununun Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin konuyla ilgili kararları doğrultusunda siyasal bir çözüme ulaştırılması için Birleşmiş Milletler gözetiminde müzakerelere destek verilmesine bağlı olduğunu hatırlatır. Avrupa Komisyonu'ndan Türkiye ile gelecekteki ilişkiler konusunda uygun öneriler sunmasını talep eder.

Türkiye kendini atlatılmış hissetmektedir: Türkiye 15 yılı aşkın bir süredir beklerken, kendisinden çok daha sonra üyelik talebinde bulunmuş ülkelerle katılım müzakereleri başlatılmıştır. Dahası Türkiye ikinci bir genişleme turunda sırası gelecek ülkeler grubuna bile dâhil edilmeyecekmiş gibi görünmektedir. Türk hükümetinin gözünde en kötüsü, yukarıda yansıtıldığı üzere, Türkiye'den, Yunanistan ile ilişkiler, Kıbrıs sorunu, insan hakları ve azınlıklar gibi konularda ek koşullar talep edileceğidir. Türkiye bunun üzerine Londra'da toplanan Mart 1998 Avrupa Konferansı'nı boykot etmeye karar verir.

1998

4 Mart 1998 tarihinde, Avrupa Komisyonu, Temmuz 1997'de sunduğu görüşlerini detaylandığı 'Türkiye İçin Avrupa Stratejisi' ile önerilerini açıklar. Öneriler pratikte aynı alanları kapsamaktadır. Avrupa Komisyonu sınırlı finansman gerektiren ya da hiç finansman gerektirmeyen önerilerin uygulamaya geçirilmesine 1998 yılının ilk yarısında başlanabileceğini belirtir. Diğer öneriler ancak 1995 yılında vaat edilen mali protokolün (375 milyon ECU) Konsey tarafından kabul edilmesinden sonra gerçekleştirilebilecektir. Fakat Yunanistan bunu engellemeye devam etmektedir. Yunanistan'ın takındığı tavır nedeniyle Türkiye Mayıs 1998'deki Ortaklık Konseyi'ni iptal eder.

Cardiff Zirvesi'nde Yunanistan'ın Türkiye'ye mali yardımla ilgili vetosunu kaldırması sağlanamaz. "Türkiye'yi üyeliğe hazırlama stratejisi" üzerine konuşularak Türkiye ile diyalog tekrar başlatılmaya çalışılır. Avrupa Birliği Zirvesi, Avrupa Komisyonu'nun 4 Mart tarihli açıklamasından sevinç duyduğunu gösterir ve Komisyon'dan Türkiye'ye yönelik stratejinin etkin bir biçimde uygulanması için önerilerini geliştirmesini ister. Strateji Türkiye'nin kendi öne sürdüğü fikirler de dikkate alınarak adım adım oluşturulabilir. Aynı zamanda Avrupa Komisyonu'nun, Türkiye dâhil katılım yolunda olan her aday devletin katettiği mesafe üzerine rapor vereceği açıklanır. Türkiye üzerine raporlar Ortaklık Anlaşması'nın 28. maddesine ve Avrupa Birliği Lüksemburg Zirvesi sonuçlarına dayandırılacaktır.

17 Haziran 1998'de Türkiye, Avrupa Birliği ile ilişkilerin gelişmesi üzerine kendi "Strateji Belgesi"ni sunar.¹ Genel olarak, Türkiye gümrük birliğinin Birlik'e tam üyelik garantisi

1 Bkz. "A Strategy for Developing Relations between Turkey and the European Union - Proposals of Turkey" (Temmuz 1998).

olmaksızın devam edemeyeceğini düşünmektedir. Avrupa Birliği Lüksemburg Zirvesi'nde, diğer devletlerle kıyaslandığında, Türkiye'ye ayrımcılık yapıldığına işaret edilir. Avrupa Birliği Cardiff Zirvesi bazı olumlu gelişmeler yaşandığını göstermişse de Türkiye'ye karşı ayrımcılığa son verildiği hiçbir şekilde söylenemez. Avrupa Birliği Cardiff Zirvesi, Türkiye için, diğer aday devletler için yapıldığı gibi, net bir katılım stratejisi formüle etmeyi başaramamıştır. Türkiye bu nedenle Ortaklık Konseyi'nin böyle bir strateji geliştirmesini ister. Ayrıca Türkiye, "üye devletlerden sadece birinin ve Avrupa Parlamentosu'nun olumsuz tutumu" nedeniyle yürürlüğe konamayan gümrük birliğine ilişkin mali protokolün uygulamaya konmasını talep eder.

Türkiye, Avrupa Komisyonu'nun "Avrupa Stratejisi" ile ilgili olarak, bu belgenin Ortaklık Anlaşması'nın son aşamasında yer alan, tarım ürünleri ve hizmetlerin serbest dolaşımı hedefinden ileri gitmediğine işaret eder. Türkiye'nin kanaatine göre Avrupa Komisyonu özellikle mali alanda işbirliği konusunda yetersiz kalmaktadır. Ayrıca Türkiye Gümrük Birliği'nin işleyişi ile ilgili bir danışma mekanizması oluşturulmasına ilişkin bir önerinin bulunmayışından yakındır. Genel olarak "Avrupa Stratejisi"ne Türkiye'nin eleştirisi, Avrupa Komisyonu'nun önerilerinin diğer aday devletlere sunulan imkânların çok gerisinde kaldığı şeklinde özetlenebilir. Türkiye, Komisyon'un önerilerini birer hedef olmaktan ziyade henüz içi doldurulmamış "hareket noktaları" olarak görür. Türkiye, bu bakış açısına uygun olarak Gümrük Birliği'nin işleyişi, tarım, hizmet sunma özgürlüğü ve ikamet hakkı, sermaye hareketlerinin serbest bırakılması ve ekonomik politikanın koordinasyonu, işgücünün serbest dolaşımı, endüstri, çevre, enerji ve eğitim alanlarında Avrupa programlarına katılım ve nihayet mali işbirliği konularında bir dizi öneri yapar. Türkiye'ye göre bunlar bir paket oluşturmaktadır, Avrupa Birliği ile Türkiye arasındaki ilişkilerin güçlendirilmesi ve Ortaklık Anlaşması'nın nihai hedefi olan Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne tam üyeliğinin gerçekleştirilmesi için bir bütün olarak değerlendirilmeleri gerekir.

5. *Draussen vor der Tür?*

Orta ve Doğu Avrupa'daki aday devletler ve Kıbrıs ile müzakerelerin başlamasından sonra (Kasım 1998) Türkiye'nin üyeliğinin uzun dönemli bir olgu olduğu aşikâr bir biçimde ortaya çıkmaya başlar. Avrupa Komisyonu, diğer devletlere sunduğu gibi Türkiye'ye de katılım yönünde katedilen mesafelerle ilgili bir rapor sunar.² Avrupa Komisyonu için tayin edici kıstaslar Kopenhag kriterleridir (yukarıya bakınız). Siyasal kriterlere ilişkin ciddi zaafklar olduğu saptanır. Bazı alanlarda iyileştirmelerin olduğu gözlenirse de (seçilme hakkı, sahtekârlık ve yolsuzluklarla mücadelede daha etkin yasalar gibi), Avrupa Komisyonu, demokratikleşme ve hukuk düzeni dikkate alındığında, ordunun siyasette oynadığı rol, silahlı kuvvetler ve güvenlik örgütleri üzerinde demokratik kontrolün olmayışı, devlet organlarında yolsuzluk ve politikacılar hakkındaki yolsuzluk suçlamaları, organize suç dünyası ile devlet aygıtı arasındaki yoğun ilişkiler, yargıçların siyasal saiklerle atanması, yargı sürecine siyasetin müdahalesi, Devlet Güvenlik Mahkemeleri'nin faaliyetleri gibi konularda ihlaller olduğunu saptamaktadır. Ayrıca insan haklarına saygı ve azınlıkların korunması alanlarında da birçok ihlâl saptanır. Önemli olan işkencelerin, kayıpların ve infazların, düşünce özgürlüğünü sınırlayan siyasal kısıtlamaların (özellikle silahlı kuvvetlerin ve güvenlik güçlerinin eylemlerinin eleştirilmesi söz konusu olduğunda), Türk hapisanelerindeki kötü durumun, toplanma ve örgütlenme özgürlüğü üzerindeki kısıtlamaların kaldırılmasıdır. Aynı zamanda ekonomik ve toplumsal haklar bakımından da ciddi yetersizlikler olduğu belirtilir. Avrupa Komisyonu gözlenen birçok yetersizliğin Güneydoğu Anadolu'da PKK'ya karşı yürütülen mücadele ile bağlantılı olduğunu belirtir. Küçük iyileştirmeler de görülebilir (poliste gözaltında tutulma süresinin dört güne indirilmesi, insan haklarını korumaya yönelik araçların yaratılması gibi) ve birçok

2 Bkz. "Regular Report from the Commission on Turkey's progress towards accession" (Kasım 1998).

konuda niyetler olumludur. Ancak, Avrupa Komisyonu'na göre önemli olan niyetlerin hayata geçirilmesidir. Siyasal kriterlerin ele alındığı bölüm, Türkiye'nin çeşitli komşu ülkelerle siyasal anlaşmazlıkların giderilmesine yapıcı katkılarda bulunması ("by peaceful means in accordance with international law" "uluslararası hukuka uygun biçimde barışçıl yollarla") gerektiği saptamasıyla son bulur.

Avrupa Komisyonu raporunun ekonomi ile ilgili bölümünde Türkiye'de piyasanın istikrarsız ve tahmin edilemez olduğu, bunun özellikle parasal istikrarsızlıktan kaynaklandığı saptanır. Türkiye, gümrük birliğinin de yardımıyla ekonomik modernleşme yoluna girmiştir, ancak devlet politikaları toplumsal ve bölgesel dengesizlikleri gidermeye ve piyasanın işleyişini etkinleştirecek kurumları, özellikle de mali kurumları yaratmaya daha fazla yoğunlaştırılmalıdır. Avrupa Komisyonu çeşitli noktalarda Türkiye ekonomisinin Avrupa Birliği müktesebatıyla uyumlu olup olmadığına bakar ve tarım, çevre ve devlet ihaleleri, daha çok şey yapılması gereken alanlar olarak nitelenir. Genel olarak yasalar giderek Avrupa mevzuatına daha uygun hâle gelmektedir.

17 Kasım 1998'de Türkiye Cumhurbaşkanı Demirel Avusturyalı meslektaşına bir non-paper sunar.³ Non-paper'da Türkiye aday devlet olarak tanınmayı ve diğer aday devletlerle aynı muameleye tâbi tutulmayı ister. Tabii ki Avrupa Birliği'nin gümrük birliği çerçevesinde mali sorumluluklarını yerine getirmediği noktası da belirtilir. Non-paper ayrıca PKK terörizmi ve insan hakları konusunda sert bir savunma üslubuyla kaleme alınmış bölümler içerir.

Non-paper istenen etkiyi yaratmaz. 11 ve 12 Aralık 1998'de Avrupa Birliği Zirvesi'nin toplandığı Viyana'da, Avrupa'nın kapıları Türklere için bir kez daha kapalı kalır. Zirvenin ulaştığı sonuçlar şöyledir (V Genişleme, madde 63):

"Avrupa Birliği Zirvesi, Avrupa'nın, Türkiye'yi üyeliğe hazırlama stratejisi çerçevesinde bir adım olarak, AB ile Türkiye arasındaki ilişkilerin daha fazla gelişmesine büyük önem atfettiğinin altını çizer. Lüksemburg ve Cardiff zirvelerinin sonuçlarıyla uyum içinde, Avrupa stratejisini uygulamayı sürdürmenin bu konuda merkezi önem taşıdığını kabul eder."

Ek III'te Türkiye üzerine şunlar söylenir:

"Zirve, Komisyon'un Türkiye'nin, Kopenhag kriterleri ve konuya yönelik Zirve sonuçları ile uyum içinde, demokratik bir toplumda hukuk devletini oluşturmak için özel çaba göstermesi gerektiğini ifade eden analizine katılır. Ayrıca bu ülke ile ilişkilerin sağlam ve gelişen bir temel üzerinde ilerlemesinin önemini de vurgular. AB bu süreçte Türkiye için Avrupa stratejisinin önemini teyit eder."

Türkiye tahmin edilebilir bir tepki gösterir: Türkiye bir kez daha Avrupa Birliği'ne üyelik başvurusunda bulunmuş diğer devletlerden farklı bir muameleyle karşılaştığını (Lüksemburg Zirvesi sonuçlarına atıf yapılması ve Türkiye'den diğer devletlerden ayrı olarak söz edilmesi nedeniyle) ve dolayısıyla reddedildiğini hisseder. Malta'nın tekrar müracaat etmesinin sevinçle selamlanması bu hissi daha da güçlendirir; bu, Malta'nın, büyük bir ihtimalle, kısa bir süre içinde ve muhtemelen Türkiye'den önce aday devlet ilan edileceğini göstermektedir.

3 "Enlargement of the European Union - Turkey's Expectations"

3 ve 4 Haziran Avrupa Birliği Köln Zirvesi'nde Türkiye üzerine yapılacak açıklamada anlaşamadığı görülür. Nitekim Konseyin açıkladığı sonuçlarda Türkiye'den söz edilmemektedir.⁴ Gazete haberlerine göre, Başkanlığı yürüten Almanya, Türkiye'yi aday devlet olarak kabul ettirmek istemiş, ancak bunda başarılı olamamıştır. Özellikle Yunanistan ve İtalya bu konuda işbirliğine yanaşmamıştır.⁵ Türkiye'nin Avrupa Konseyi Köln Zirvesinden beklentileri zaten yüksek değildir, ama yine de Ankara'nın, Almanya başkanlığındaki Avrupa Birliği liderliğiyle Zirve öncesi yapılan görüşmede Türkiye'nin tavrı dikkate alındığında, sonucu ileri doğru bir adım olarak tanımlaması zordur.

6. *Yine de aday devlet*

Aralık 1999

Aralık 1999 Avrupa Birliği Helsinki Zirvesi Türkiye'nin aday devlet olduğuna ve bu ülke için de diğer aday devletlerle aynı kriterlerin geçerli olduğuna karar verir. Türkiye de katılım öncesi stratejiden yararlanabilir. Bu strateji, Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne katılımını hazırlayacak bütünsel bir program sunmayı amaçlamaktadır. Bu şekilde, Avrupa Birliği tarafından Katılım Ortaklığında sunulan çeşitli destek türleri tek bir çerçeve altında bir araya getirilmiş olacaktır. Türkiye, ortak programlara katılma imkânı sunularak, Avrupa Birliği'nin tüm prosedür ve politikaları konusunda bilgilendirilecektir. Buna, ağırlığını insan hakları ile ilgili siyasal katılım kriterlerinin oluşturacağı yoğun bir diyalog da dâhildir.

2000

Haziran 2000'de Feira'daki Avrupa Birliği Zirvesi'nde Türkiye'nin aday devlet olarak Kopenhag kriterlerini yerine getirmek için attığı ilk adımlar ele alınır. Zirve, insan hakları ve yargı gücü alanlarında somut iyileştirmeler beklendiğine işaret eder. Aralık 2000 Avrupa Birliği Nis Zirvesi'nde Haziran ayındaki sonuçlar tekrarlanır, fakat Türkiye'nin katılım öncesi stratejinin uygulanmasında kaydettiği ilerlemeler takdirle karşılanır ve Katılım Ortaklığının önemini altı çizilir.

Türkiye'nin müzakerelerin başlaması yolunda attığı adımları ele alan, Avrupa Komisyonu'nun 2000 yılı ilerleme raporunda Avrupa Birliği'ne katılmak için hayati önem taşıyan siyasal reformlar konusunda istişarelerin başlamış olduğu belirtilir. Ancak pratikte durum değişmemiştir ve Türkiye hâlâ Kopenhag siyasal kriterleriyle uyum içinde değildir. Hukuk devleti ve demokrasinin teminat altına alınması için elzem olan kurumsal reformlar ağır yürümektedir. Rapor, ekonomik kriterler konusunda, Türk ekonomisinin büyük bir bölümünün piyasa güçleri ve Avrupa Birliği'nin rekabeti karşısında dayanıklı bir görünüm arz etmesine rağmen, ülkede işleyen bir piyasa ekonomisinin gelişiminin henüz tamamlanmamış olduğuna işaret eder. Özellikle bankacılık, tarım ve devlet işletmelerinde yeniden yapılanma temel bir ihtiyaçtır. Ayrıca rapor Türkiye'nin gümrük birliği ile ilgili idari alanlarda ileri adımlar atmış olduğunu, ancak diğer alanlarda müktesebatın gerektirdiği düzenlemelerin yapılabilmesi için daha fazla ilerleme kaydedilmesi gerektiğini belirtir. Ayrıca müktesebatın fiilen uygulanması için kapsamlı bir sistem bulunmamaktadır.

2001

Türkiye ile ilk Katılım Ortaklığı 2001 Martında kararlaştırılır. 2001 yılında onaylanıp 2003'te gözden geçirilen Katılım Ortaklığı'nın amacı, en önemli faaliyet alanlarını, bu önceliklerin

4 Bu konuda bkz. Dışişleri Bakanı van Aartsen'ın Parlamento'ya yolladığı 7 Haziran 1999 tarihli mektup, madde 8.

5 Bkz. "Turkije voorlopig nog geen EU-lid" ("Türkiye henüz AB üyesi değil"), NRC-Handelsblad 5 Haziran 1999.

gerçekleştirilmesine yardımcı olacak mali yardımı ve bu yardımı kullanma koşullarını, tek bir hukuki çerçevede toplamaktır.

Avrupa Birliği'nin 15 ve 16 Haziran tarihlerinde Göteborg Zirvesi'nde Helsinki sözleşmesinin Türkiye'yi Avrupa'ya yakınlaştırdığı ve bu gelişmenin Türkiye'nin Avrupa'ya katılım arzuları noktasında yeni beklentiler yaratmış olduğu sonucuna varılır.

Ardından Avrupa Birliği'nin Laeken'de 14 ve 15 Aralık tarihli Zirve'sinde Türkiye'nin, özellikle gerçekleştirdiği Anayasa değişiklikleri sayesinde, saptanmış siyasal kriterlere uyum için gerekli düzenlemeleri yapmaya başlaması çağrısına kulak verdiği açıklanır. Böylece katılım müzakerelerine daha da yakınlaşmış olunur. Zirve, Türkiye'yi ekonomik ve siyasi kriterlere uyum göstermeye teşvik etmeyi sürdürür. Katılım öncesi strateji, Türkiye'nin müktesebata ne derece hazır olduğunu göstermelidir.

2002

Türkiye'nin 2002 yılında yaptığı reformlar, 21 ve 22 Haziran 2002 tarihlerinde Avrupa Birliği Sevil Zirvesi'nde olumlu karşılanır. Katılım Ortaklığı'nın önceliklerini karşılamak için gösterilen çabalar Zirve tarafından desteklenir. Zirve, Helsinki ve Laeken'da üzerinde anlaşılmış noktalar doğrultusunda, Kopenhag'da Türkiye'nin üyelik süreci hakkında yeni kararlar alınması gerektiğini belirtir. Avrupa Birliği'nin genişlemesi hakkında Avrupa Komisyonu'nun 2001 ilerleme raporu da bu konuda dikkate alınacaktır.

24 ve 25 Ekim Avrupa Birliği Brüksel Zirvesi, daha önce sözü geçen Avrupa Komisyonu ilerleme raporunda belirtildiği gibi ekonomik kriterler konusunda ilerleme kaydedildiği sonucuna varır. Böylece katılım müzakerelerinin başlatılması konusu gündemde belirmeye başlar, fakat Avrupa Birliği Türkiye'yi, diğer aday ülkelerin yaptığı gibi, reformları uygulamayı sürdürme yönünde somut adımlar atamaya teşvik etmeyi sürdürür. Zirve, gelecek aylarda Türkiye'nin katılım süreci ile ilgili hazırlıklar üzerine çalışmalarını devam ettireceğini ve konunun Kopenhag Avrupa Birliği Zirvesi'nde görüşüleceğini bildirir.

12 ve 13 Aralık Avrupa Birliği Kopenhag Zirvesi, Brüksel Zirvesi sonuçlarını tekrar eder. Avrupa Birliği yeni Türk hükümetinin reformları gerektiği şekilde uygulama ve böylece yetersizliklere son verme kararını memnuniyetle karşılar. Bir kez daha, 1993 siyasal Kopenhag kriterleri doğrultusunda, üyeliğin, ancak kurumsal istikrarın sağlanmış, ama aynı zamanda demokratik gelişmelerin, insan haklarının ve azınlıkların korunmasının güvence altına alınmış olduğu aday devletler için geçerli olduğu belirtilir. Eğer Aralık 2004 Avrupa Birliği Zirvesi, Avrupa Komisyonu'nun hazırladığı rapor ve tavsiyeler temelinde, Türkiye'nin siyasal Kopenhag kriterlerini karşıladığını kararlaştırırsa, katılım müzakerelerine aralıksız başlanacaktır. Türkiye'yi Avrupa Birliği üyeliğine daha iyi hazırlamak için katılım stratejisi çalışmaları yoğunlaştırılacaktır. Avrupa Komisyonu'ndan Türkiye için yeni bir Katılım Ortaklığı Belgesi sunması istenir. Aynı zamanda taraflar arasında gümrük birliğinin güçlendirilmesi gerekmektedir. Ayrıca katılım öncesi destek için mali yardımın yükseltilmesine karar verilir.

2003

19 ve 20 Haziran Selanik Avrupa Birliği Zirvesi birçok alanda kaydedilen ilerlemelere rağmen Kopenhag kriterlerinin henüz karşılanmamış olduğunun altını çizer. Zirve, bu nedenle Türkiye'nin Aralık 2004 tarihinden önce kriterleri karşılıyor duruma gelmesini desteklemek umuduyla, Türkiye için Katılım Ortaklığı belgesini gözden geçirir.

Avrupa Birliği Brüksel Zirvesi 12 Aralık 2003'te Türkiye'nin, çoğu siyasal ve hukuki düzeyde, önemli ilerlemeler kaydetmiş olduğunu teyit eder. Özellikle kabul edilen yasalara ilişkin

reform paketleri, uygulamayı fiilen teminat altına almak için atılmış önemli adımlar, Kopenhag kriterleri ve Katılım Ortaklığına içerik kazandırmakta kaydedilen ilerleme Türkiye'yi Avrupa Birliği'ne daha da yaklaştırmıştır. Buna rağmen daha birçok alanda iyileştirmelerin yapılması gerekmektedir. Temel insan haklarını güvence altına almak için, yargının bağımsızlığını ve işlerliğini güçlendirmenin yanı sıra sivil ve askerler arasındaki ilişkileri, Avrupa Birliği üyesi ülkelerdeki uygulamayla aynı çizgiye getirmek için düzenlemeler yapılmalıdır. Türkiye'nin güneydoğusunda insan hakları kaygı kaynağı olmayı sürdürmektedir. Avrupa Birliği aynı zamanda Kıbrıs konusunun çözüme bağlanması için Türkiye'nin siyasal iradesinin önemini vurgular; bu, katılım müzakerelerine doğru gidişi kolaylaştıracaktır.

2004

Türkiye'nin bu yılın Mayıs'ında yaptığı Anayasa değişiklikleri 17 ve 18 Haziran tarihlerindeki Avrupa Birliği Brüksel Zirvesi'nde olumlu karşılanır. Ayrıca Türk hükümetinin Kopenhag siyasi kriterlerine uyum sağlama yolundaki çabaları tekrar cesaretlendirilir. Yine de Avrupa Birliği Zirvesi, Türkiye'yi yasal düzenlemelerin tamamlanmasını hızlandırmaya ve reformları tüm idari alanlarda uygulamaya geçirmeye çağırır. Bu yapısal düzenlemelere ilişkin gündemin mali uygulamasının tamamlanması için de geçerlidir. Avrupa Birliği, yargının işlerliği ve temel özgürlüklerin ve kültürel hakların güvence alınmasının ön plana çıktığı katılım öncesi stratejinin gerçekleşmesi sürecinde Türkiye'yi destekleyecektir. Türk hükümetinin Kıbrıs konusunda bütünsel bir çözüm için gösterdiği yapıcı işbirliği olumlu karşılanır. Ayrıca Zirve Türkiye'yi yeni üyelerin katılımı konusunda Ankara Anlaşması'nda yapılacak düzenlemeler konusundaki müzakereleri tamamlamaya davet eder.

Aralık 2004'te Avrupa Birliği Zirvesi'nin, Komisyon'un rapor ve tavsiyesi temelinde Türkiye ile müzakerelere başlanıp başlanmayacağı konusunda karar vermesi gerekmektedir.

Previous reports published by the Advisory Council on International Affairs

- 1 AN INCLUSIVE EUROPE, *October 1997*
- 2 CONVENTIONAL ARMS CONTROL: urgent need, limited opportunities, *April 1998*
- 3 CAPITAL PUNISHMENT AND HUMAN RIGHTS: recent developments, *April 1998*
- 4 UNIVERSALITY OF HUMAN RIGHTS AND CULTURAL DIVERSITY, *June 1998*
- 5 AN INCLUSIVE EUROPE II, *November 1998*
- 6 HUMANITARIAN AID: redefining the limits, *November 1998*
- 7 COMMENTS ON THE CRITERIA FOR STRUCTURAL BILATERAL AID, *November 1998*
- 8 ASYLUM INFORMATION AND THE EUROPEAN UNION, *July 1999*
- 9 TOWARDS CALMER WATERS: a report on relations between Turkey and the European Union, *July 1999*
- 10 DEVELOPMENTS IN THE INTERNATIONAL SECURITY SITUATION IN THE 1990s: from unsafe security to unsecured safety, *September 1999*
- 11 THE FUNCTIONING OF THE UNITED NATIONS COMMISSION ON HUMAN RIGHTS, *September 1999*
- 12 THE IGC AND BEYOND: TOWARDS A EUROPEAN UNION OF THIRTY MEMBER STATES, *January 2000*
- 13 HUMANITARIAN INTERVENTION, *April 2000**
- 14 KEY LESSONS FROM THE FINANCIAL CRISES OF 1997 AND 1998, *April 2000*
- 15 A EUROPEAN CHARTER OF FUNDAMENTAL RIGHTS?, *May 2000*
- 16 DEFENCE RESEARCH AND PARLIAMENTARY SCRUTINY, *December 2000*
- 17 AFRICA'S STRUGGLE: security, stability and development, *January 2001*
- 18 VIOLENCE AGAINST WOMEN: LEGAL DEVELOPMENTS, *February 2001*

* Issued jointly by the Advisory Council on International Affairs (AIV) and the Advisory Committee on Issues of Public International Law (CAVV).

- 19 A MULTI-TIERED EUROPE: the relationship between the European Union and subnational authorities, *May 2001*
- 20 EUROPEAN MILITARY-INDUSTRIAL COOPERATION, *May 2001*
- 21 REGISTRATION OF COMMUNITIES BASED ON RELIGION OR BELIEF, *June 2001***
- 22 THE WORLD CONFERENCE AGAINST RACISM AND THE RIGHT TO REPARATION, *June 2001*
- 23 COMMENTARY ON THE 2001 MEMORANDUM ON HUMAN RIGHTS POLICY, *September 2001*
- 24 24 A CONVENTION, OR CONVENTIONAL PREPARATIONS? The European Union and the ICG 2004, *November 2001*
- 25 INTEGRATION OF GENDER EQUALITY: a matter of responsibility, commitment and quality, *January 2002*
- 26 THE NETHERLANDS AND THE ORGANISATION FOR SECURITY AND COOPERATION IN EUROPE IN 2003: role and direction, *May 2002***
- 27 BRIDGING THE GAP BETWEEN CITIZENS AND BRUSSELS: towards greater legitimacy and effectiveness for the European Union, *May 2002*
- 28 AN ANALYSIS OF THE US MISSILE DEFENCE PLANS: pros and cons of striving for invulnerability, *August 2002*
- 29 PRO-POOR GROWTH IN THE BILATERAL PARTNER COUNTRIES IN SUB-SAHARAN AFRICA: an analysis of poverty reduction strategies, *January 2003*
- 30 A HUMAN RIGHTS BASED APPROACH TO DEVELOPMENT COOPERATION, *April 2003*
- 31 MILITARY COOPERATION IN EUROPE: possibilities and limitations, *April 2003*
- 32 BRIDGING THE GAP BETWEEN CITIZENS AND BRUSSELS: towards greater legitimacy and effectiveness for the European Union, *April 2003*
- 33 THE COUNCIL OF EUROPE: less can be more, *October 2003*
- 34 THE NETHERLANDS AND CRISIS MANAGEMENT: three issues of current interest, *March 2004*

** Also available in French and Russian.

Advisory letters issued by the Advisory Council on International Affairs

The enlargement of the European Union, *10 December 1997*

The UN Committee against Torture, *13 July 1999*

The Charter of Fundamental Rights, *9 November 2000*

The Dutch presidency of the EU in 2004, *15 May 2003**

The results of the Convention on the Future of Europe, *28 August 2003*

From internal to external borders. Recommendations for developing a common European asylum and immigration policy by 2009, *12 March 2004*

* Joint report by the Advisory Council on International Affairs (AIV) and the Advisory Committee on Aliens Affairs (ACVZ).